

Prata demokrati

En manual för skollära om demokrati, mänskliga rättigheter, kontroversiella frågor och Skolval.

mucf
Myndigheten för ungdoms-
och civillsamhällsfrågor

INNEHÅLL

| | |
|---|-----------|
| INTRODUKTION | 4 |
| Vad innebär skolans demokratiuppdrag? | 5 |
| Barnkonventionen och skolan | 6 |
| VAD INNEBÄR KONTROVERSIELLA FRÅGOR? | 8 |
| Rektors roll | 8 |
| En förändrad undervisning | 8 |
| Hur ska kontroversiella frågor hanteras? | 9 |
| Var uppstår kontroversiella frågor i skolan? | 10 |
| ARBETSGÅNG FÖR IMPLEMENTERING AV ARBETE MED DEMOKRATI OCH KONTROVERSIELLA FRÅGOR | 12 |
| Stegvis arbetsgång | 13 |
| STEG 1 - SKOLANS LEDNING | 15 |
| Var är vi? | 15 |
| Inventera nuläge | 15 |
| Övningar för personal – skolans demokratiuppdrag och kontroversiella frågor | 17 |
| För skolledning | 20 |
| Exempel på hur en kontroversiell fråga kan hanteras | 22 |
| STEG 2 - SKOLANS VÄRDEGRUND OCH KULTUR | 25 |
| Övningar för personal | 26 |
| STEG 3 - UNDERVISNING OCH LÄRANDE | 31 |
| Skolbibliotek | 31 |
| Samtal som metod och arbetssätt | 34 |
| Didaktiska riktlinjer | 34 |
| Skolinspektionen - skolors arbete med demokrati och värdegrund | 35 |
| Övningar för personal | 37 |
| STEG 4 - LÄROPLANEN | 44 |
| Var är vi? Vart ska vi? | 44 |
| Värderingsövningar | 44 |

| | |
|---|-----------|
| STEG 5 - ELEVINFLYTANDE | 50 |
| Delaktighet och inflytande | 50 |
| Vilka former av elevinflytande finns det? | 50 |
| STEG 6 - VÄGLEDNING OCH STÖD | 53 |
| Vad kan skolans ledning göra? | 53 |
| Så kan skolan ge stöd | 54 |
| Studie- och yrkesvägledning | 55 |
| Tre delar av SYV-uppdraget | 55 |
| Generell/vid vägledning | 55 |
| Individuell/snäv vägledning | 56 |
| Gymnasiesärskola, studie- och yrkesvägledning | 59 |
| Gymnasieskola, studie- och yrkesvägledning | 60 |
| STEG 7 - VÅRDNADSHAVARES ROLL | 61 |
| Övning för personal | 61 |
| STEG 8 - RISKHANTERING | 62 |
| Var, hur och när ska arbetet börja? | 62 |
| Göra en riskanalys | 63 |
| STEG 9 - KOMPETENSUTVECKLING | 64 |
| Implementeringens slutfas | 64 |
| SKOLVAL OCH DEMOKRATI | 65 |
| Före, under och efter Skolval | 69 |
| Slutsats | 74 |

INTRODUKTION

Utbildningen i skolan ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna. Skolan har en uppgift att förbereda elever för ett framtida liv som aktiva samhällsmedborgare men elever har även rättigheter här och nu. Att ge kunskaper och värderingar som möjliggör ett aktivt samhällsdeltagande är både ett uppdrag gentemot varje enskild elev men är också ett samhällsuppdrag i stort.

Här beskrivs vad skolans demokratiuppdrag innebär samt hur arbetet med demokrati och kontroversiella frågor går till i praktiken. Barnkonventionen är sedan 1 januari 2020 svensk lag, därför lyfts även information om barnkonventionens betydelse för skolan fram i manualen. Avslutningsvis beskrivs även arbetet före, under och efter Skolval då Skolval är en konkret aktivitet där skolans demokratiuppdrag praktiseras.

- Manualen kan användas för samtliga skolformer och är en vägledning i hur skolans demokratiuppdrag kan bedrivas strukturerat.
- Vad innebär skolans demokratiuppdrag?
- Barnkonventionen och skolan.
- Vad innebär arbete med kontroversiella frågor?
- Stegvis arbetsgång för implementering av arbetet med demokrati och kontroversiella frågor.
- Hur arbetet med demokrati och kontroversiella frågor går till i praktiken.
- Metoder för genomförande.
- Arbetssätt och metoder för undervisningen för att bemöta åsikter som kan strida mot skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag.
- Hur skolbibliotekarier samt studie- och yrkesvägledare kan involveras i demokrati- och värdegrundsarbetet.
- Arbete före, under och efter Skolval.

Tips!

Tips för att hantera kontroversiella frågor!

[Europarådet har tagit fram materialet "Undervisa om kontroversiella frågor" \(pdf\)](#) som stöd för lärare i att utveckla undervisning om kontroversiella frågor. Syftet är att stödja hur de kan göra klassrummet till en trygg plats där eleverna fritt och utan oro kan diskutera frågor som rör dem.

["Hantera kontroversiella frågor" \(pdf\)](#) - riktar sig till skolläda-re.

Skolväsendet vilar på demokratisk grund. Skolans uppdrag är att främja lärande där individen stimuleras att inhämta och utveckla kunskaper och värden. (Skollagen 2010:800)

Vad innebär skolans demokratiuppdrag?

Styrdokument och riktlinjer

Den svenska skolan har ett uppdrag som innebär att den ska förmedla och förankra både kunskaper och demokratiska värden. Arbetet med skolans värdegrund ska genomsyra hela verksamheten, organisationen, undervisningen samt övriga möten och aktiviteter. (Skolverket 2013b)

Utbildningen ska enligt skollagen (SFS 2010:800):

- Främja allsidiga kontakter och social gemenskap och ge eleverna en god grund för aktivt deltagande i samhällslivet (10 kap. 2 §, Skollagen 2010:800).
- Förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingarna som det svenska samhället vilar på (1 kap. 4 §, Skollagen 2010:800).

”Utbildningen ska utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de grundläggande mänskliga rättigheterna som

- *människolivets okränkbarhet,*
- *individens frihet och integritet,*
- *alla människors lika värde,*
- *jämställdhet,*
- *solidaritet mellan människor.”* (1 kap. 5 §, Skollagen 2010:800)

Skolans demokratiuppdrag kan beskrivas med orden *om*, *genom* och *för*.

Lära om: Barn och elever utvecklar kunskaper **om** mänskliga rättigheter och demokrati i arbetet med värdegrunden. Till exempel kunskaper om hur demokrati fungerar.

Lära för: Barn och elever utvecklar förmågor som behövs **för** att aktivt kunna medverka i demokratin. Till exempel att öva en källkritisk förmåga.

Lära genom: Värdegrundsarbetet sker också **genom** de demokratiska arbetsformer som ska råda i verksamheterna. Till exempel genom att arbeta med trygghet och trivsel i verksamheten. (*”Arbeta med skolans värdegrund”, Skolverket*)

Barnkonventionen och skolan

FN:s konvention om barnets rättigheter antogs av FN:s generalförsamling den 20 november 1989 och har som syfte att garantera alla barn, världen över, deras mänskliga rättigheter. Sverige ratificerade barnkonventionen utan reservationer 1990. Från den 1 januari 2020 är barnkonventionen svensk lag. Barnkonventionen består av 54 artiklar, [på sidan ”Arbeta med skolans värdegrund” finns en kort version av barnkonventionen från Rädda Barnen.](#)

Fakta

Barnkonventionens huvudprinciper

- Artikel 2 - Alla barn har samma rättigheter och lika värde. Ingen får diskrimineras.
- Artikel 3 - Barnets bästa ska komma i främsta rummet vid alla åtgärder som rör barnet.
- Artikel 6 - Varje barn har rätt att överleva, leva och utvecklas.
- Artikel 12 - Barn har rätt att uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som berör dem. När åsikterna beaktas ska man ta hänsyn till barnets ålder och mognad.

I utformningen av skollagen är utgångspunkten att lagstiftarna har tagit hänsyn till barnkonventionen. Det kan uppkomma frågor, till exempel om hur bestämmelserna ska tillämpas. Detta kan bero på följande:

”Barnkonventionens artiklar är inte så detaljerade och det kan ibland vara svårt att veta hur långt konventionens krav sträcker sig eller hur olika rättigheter förhåller sig till varandra. Genom nationell lagstiftning, som exempelvis skollagen, har lagstiftaren valt hur Sverige tolkar barnkonventionens krav när det gäller rätten till utbildning.” (*”Barnkonventionen i skolan”, Skolverket, regler och ansvar, barnkonventionen*)

Exempel på nationella bestämmelser som motsvaras av artiklar i barnkonventionen:

- Enligt artikel 28 i barnkonventionen ska ett barn ha rätt till utbildning. Barnets rätt till utbildning finns i bestämmelser i Regeringsformen och skollagen. (2 kapitlet, 18 §, första stycket regeringsformen och 7 kapitlet, 2–3 §, skollagen)
- Artikel 12 om varje barns rätt att få komma till tals motsvaras av bestämmelser i skollagen och i läroplanerna. (4 kapitlet, 9 §, skollagen och till exempel läroplanen för förskolan och läroplanerna för grundskolan, förskoleklassen, fritidshemmet, grundsärskolan, sameskolan, specialskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan)

Enligt Skolverket ska och måste varje huvudman anpassa sitt arbete och val av metoder utifrån sina förutsättningar och behov, så länge de krav som följer av skollagstiftningen och barnkonventionen uppfylls. Skolverket följer utvecklingen av rättspraxis på området. Prövningar i domstol kommer att ”kunna tydliggöra på vilket sätt barnkonventionen som nationell lag kan komplettera annan nationell lagstiftning och hur lagstiftningar förhåller sig till varandra.” Barnkonventionen har varit lag i Norge sedan 2003.

”Konventionen har fått mycket mer uppmärksamhet efter införlivandet. Dessutom har kunskapen ökat, man har börjat använda barnkonventionen som ett politiskt redskap, och det har kommit allt fler domar som ger vägledning.

Framstegen handlar inte minst om två av huvudprinciperna i konventionen, artikel 3 om att barnets bästa ska komma i första rummet och artikel 12 att barn har rätt till information och att bli hörda.” (Barnombudet, Norge)

Fakta

Barnkonventionsutredningen

Barnkonventionsutredningen kartlägger hur svensk lagstiftning och praxis överensstämmer med barnkonventionen och ska redovisa sitt arbete senast den 15 november 2020. (Skolverket, Regler och ansvar, barnkonventionen)

Barnombudsmannen

”Skolverket har i uppgift att svara på frågor och utarbeta stödmaterial om skollagstiftningen. Barnombudsmannen (BO) har i uppgift att ge generellt stöd kring barnkonventionen och metoder när det gäller prövning av barnets bästa.

Det är i första hand till BO som du kan vända dig för att få stöd kring barnkonventionen. BO har i uppdrag av regeringen att stödja särskilt berörda myndigheter, kommuner och regioner i dessa frågor.

BO har i sitt arbete med *”Barnrätt i praktiken”* som vänder sig direkt till barn och samlar kunskap om barnkonventionen och hur den kan genomföras. På BO:s webbplats hittar du kunskap och verktyg i form av en webbutbildning och annat stödmaterial speciellt riktat till berörda myndigheter, kommuner och regioner.

”Vägledning vid tolkning och tillämpning av FN:s konvention om barnets rättigheter” (pdf) utgiven av Arbetsmarknadsdepartementet kan användas som stöd vid tolkning och tillämpning av barnkonventionen. (Informationen finns på [Skolverkets webbplats](#))

VAD INNEBÄR KONTROVERSIELLA FRÅGOR?

”Rektorernas och skolledarnas engagemang är avgörande för hur kontroversiella frågor bemöts i skolorna. Om dessa frågor hanteras planlöst inom ramen för enskilda ämnen eller omfattas av en större strategi beror i hög grad på rektorer och skolledare.”
(Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 15)

Rektors roll

Skolverket framhåller att en viktig framgångsfaktor för utvecklingsarbetet är att rektorn regelbundet följer upp att personalen har den kompetens som krävs. Detta gäller både i och utanför undervisningen.

Rektorn behöver följa upp ämnesinnehåll, hur kontroversiella frågor hanteras, att personalen har förmåga att hålla samtal och att kunna agera vid kränkningar. Rektorn bör erbjuda kompetensutveckling där det behövs.

Det är viktigt att det finns en helhetssyn och en strategi för arbetet med skolans demokratiska uppdrag. (Skolverket)

Anledningarna till denna helhetssyn är flera, bristen på likvärdighet är något som lyfts fram som en av huvudpunkterna. Arbetet kan påverkas av eventuell bristande kompetens och bristande samsyn av uppdraget om enskilda lärare själva får hantera frågorna. Det behöver finnas en enighet i synen på uppdraget på en övergripande nivå och ett systematiskt arbete som utgår från en behovsanalys.

En förändrad undervisning

Enligt Europarådet har skolorna förändrat sitt sätt att undervisa om demokrati och mänskliga rättigheter de senaste åren. Allt fler är överens om att elever lär sig mer om demokrati, respekt för mänskliga rättigheter och interkulturella frågor genom att *göra* än genom att *veta*, dvs. ren faktainsamling. Detta har lett till att läroplanerna i många europeiska länder har öppnat upp för nya och kontroversiella metoder att undervisa om demokrati och mänskliga rättigheter. (Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 54)

Nästan vilket ämne som helst kan bli kontroversiellt när som helst, och nya spänningsfält dyker upp varje dag. Europarådet har definierat kontroversiella frågor som: *”Frågor som väcker starka känslor och skapar spänningar i samhället”* (Europarådet, *”Undervisa om kontroversiella frågor”*, s. 8)

I boken *Kontroversiella frågor - om kunskap och politik i samhällsundervisningen* av Ljunggren et al., där ett flertal forskare skriver varsitt kapitel, förklaras kontroversiella frågor så här: *”En kontroversiell fråga är en fråga om vilken det inte finns någon fast eller allmänt erkänd synvinkel. Sådana frågor är sådana som vanligtvis splittrar samhället och där betydelsefulla grupper erbjuder motstridiga förklaringar och lösningar.”*

Vad som uppfattas som kontroversiellt kan variera inom och mellan länder, mellan olika skolor och kan förändras över tid. Frågorna dyker inte bara upp i klassrummet utan även i andra delar av skolan som korridorer, kafeterior, skolgårdar och lärarrum.

Kontroversiella frågor kan exempelvis uppstå inom områden som behandlar jämställdhet, jämlikhet, hållbar utveckling och miljö, rättigheter, religion, ekonomi och ideologi. Genom att utveckla förmågor som att kunna lyssna på andras åsikter och formulera egna, inta ett kritiskt förhållningssätt och tillämpa källkritik så kan propaganda och konspirationsteorier genomskådas och mer sakliga samtal hållas. Det handlar också om att skolan ska främja ett öppet samtalsklimat som präglas av tillitsfulla relationer och ett inkluderande förhållningssätt.

Hur ska kontroversiella frågor hanteras?

Kontroversiella frågor bör inte undvikas, utan accepteras som en del av skolmiljön som kan hanteras genom samtal och dialog. Detta är det demokratiska arbetssättet och bör ses som det självklara sättet att lösa tvister och meningsskiljaktigheter på i skolan. I en skolkultur som främjar diskussion av kontroversiella frågor välkomnas olika åsikter. Diskussionens sociala värde och utbildningsvärde är allmänt erkänt och godtagat. För att skapa en sådan kultur måste en känsla av samhörighet och ansvar i hela skolan främjas, detta sker genom att betona inkludering, jämställdhet, demokrati, elevinflytande, trivsel och liknande principer.

Olika strategier för hantering av kontroversiella frågor måste tas fram. Det kan handla om att skapa en gemensam syn på skolans kultur, koppla ihop läroplan, skolkultur och samhälle, engagera hela personalen, både lärare och andra, hantera risker och avgränsa ett särskilt ansvarsområde.

Var uppstår kontroversiella frågor i skolan?

Tre huvudområden där kontroversiella frågor kan uppstå.

- **Läroplan** – Konflikter som uppstår i samband med skolans ämnen, kurser eller aktiviteter (enskilda ämnen, ämnesövergripande, utanför schemat eller en kombination av dessa), till exempel med anledning av synen på utvecklingsläran i naturkunskapsämnet och i biologin.
- **Kultur** – Meningsskiljaktigheter i samband med skolans verksamhet (dess normer och regler, om hur människor interagerar och beter sig osv.), till exempel dispyter på grund av användningen av religiösa kläder eller smycken som uppfattas som provocerande.
- **Samhälle** – Konflikter i skolan som uppstår i samband med en fråga eller händelse i omvärlden (i förhållande till vårdnadshavare, lokalsamhället, nationella eller internationella händelser), till exempel offentlig debatt om regeringens integrationspolitik som kan påverka arbetet med nyanlända elever i skolan.

”Vi måste ta itu med de komplicerade och utmanande kontroversiella frågor som uppstår i den dagliga interaktionen med och mellan eleverna, och erbjuda dem en trygg plats där de kan diskutera idéer, ifrågasätta åsikter och utveckla och finslipa språket och förmåga till kritiskt tänkande.” (Europarådet, ”Hantera kontroversiella frågor”, s. 9, citat från en svensk skolledare)

Tips!

Filmtips!

Filmen [”Komma igång med ”kontroversiella frågor – och om skolans demokratiska uppdrag”](#) (43,35 min) av Johan Lilly Gyberg, undervisningsråd på Skolverket



En del åsikter kan vara svåra att bemöta!

Intervju Emelie Hahn, Lärare på Gränbyskolan i Uppsala kommun och eTwinningambassadör för Universitets- och högskolerådet, UHR

Det är av yttersta vikt att arbeta med svårare frågor/kontroversiella frågor i undervisningen och att våga ta den diskussionen, även om det ibland, av skilda orsaker, kan kännas både svårt, jobbigt och tufft. Jag har förståelse för och vet också av erfarenhet, att det inte är så enkelt. En del åsikter kan vara svåra att bemöta.

För att arbeta med kontroversiella frågor i undervisningen är det viktigt att fånga upp elevernas åsikter och tankar tidigt i undervisningen, samt vid olika moment som man arbetar med.

Det är viktigt att arbeta för att ett tryggt och tillåtande klimat ska råda i klassrummet. Ett klimat där alla får göra sin röst hörd, åsikter respekteras och bemöts med respekt oavsett om man håller med eller inte. Det är viktigt att skapa en diskussionsvana hos eleverna, att alla kan uttrycka sin åsikt, vet hur man bemöter någons åsikt när man inte själv håller med etcetera.

Att ge eleverna möjligheter att driva frågor med verkliga, autentiska mottagare och beslutsfattare sporrar extra genom att det tydliggör kopplingen till verkligheten utanför skolan och klassrummets väggar för eleverna.

När uppgifter är verklighetsbaserade och eleverna tydligt kan se kopplingen till världen utanför klassrummet blir det mer "viktigt och på riktigt". Det ger en ökad förståelse och motivation, samtidigt som det hjälper dem att förstå varför vi arbetar med det vi gör. I skolan lär eleverna för framtiden.

Svårare/kontroversiella frågor finns runt om eleverna, i samhället och kommer att fortsätta finnas runt samt påverka eleverna på olika sätt i hela deras liv. Det är viktigt att "greppa tag" i dessa frågor och arbeta aktivt med dem tillsammans och att ta diskussionen, "the future of the world are in our classrooms today". Det gäller att tänka långsiktigt. Därför är det jätteviktigt att våga ta diskussionen, även om det kan kännas tufft.

ARBETSGÅNG FÖR IMPLEMENTERING AV ARBETE MED DEMOKRATI OCH KONTROVERSIELLA FRÅGOR

Skolverket har definierat fyra frågor som driver kvalitetsarbetet. Var är vi? Vart ska vi? Hur gör vi? Hur blev det? Utgångspunkten för värdegrundsarbetet är de nationella mål som finns i styrdokument som skollag och läroplaner. Det handlar, förenklat sett, om att främja demokrati och motverka odemokratiska uttryck. Det sätt utbildningen utformas och genomförs på är också kopplat till nationella mål som har med värdegrundsarbetet att göra. Utifrån detta sätts egna konkreta mål upp för vad skolan/verksamheten vill åstadkomma.

Det anknyter till frågan **Vart ska vi?** För att sätta upp mål för den egna verksamheten behöver man göra en kartläggning och analys av hur det är i den egna verksamheten.

Det anknyter till frågan **Var är vi?** Med kartläggningen som grund fastställs mål.

Därefter görs en planering av vad som ska göras för att nå målen. Det anknyter till frågan **Hur gör vi?** arbetet är långsiktigt och viktigt. (Skolverket, 2013, *Förskolans och skolans värdegrund*, s. 110–112)

Tips!

Tips för systematiskt kvalitetsarbete och självskattningsverktyget!

Ta hjälp av Skolverkets allmänna råd om systematiskt kvalitetsarbete eller av självskattningsverktyget [BRUK - Skolverkets kvalitetsverktyg för självskattning, Bedömning, Reflektion, Utveckling, Kvalitet](#).

Självskattningen ger insikt om vilken grad av måluppfyllelse och vilka kvaliteter verksamheterna har i förhållande till de nationella styrdokumentet.

Stegvis arbetsgång

En stegvis arbetsgång för utvecklingsarbete och för att implementera ett hållbart arbete avseende skolans demokratiuppdrag kräver att skolan tittar på den egna miljön, att skolorna själva, med hjälp av kritisk och självreflekterande intern dialog, höjer förväntningarna på eleverna såväl som ökar deras delaktighet, inflytande och medvetenhet om sina rättigheter.

I stegen lyfts åtgärdsområden för att kunna hantera spänningsfält avseende kontroversiella frågor och för att bygga upp ett hållbart arbete. De specificerade områdena finns med i Europarådets material för skolledare, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, och pekar tydligt på vikten av en hela-skolan-ansats. Innehållet i de olika stegen har anpassats efter syftet att, förutom kontroversiella frågor, inbegripa demokrati, värdegrund och Skolval.

Tips!

Utgå från barnkonventionen!

För arbetet med elever kan barnkonventionen som svensk lag vara en av utgångspunkterna i arbetet.

- Skolans ledning
- Skolans värdegrund och kultur
- Undervisning och lärande
- Läroplanen
- Elevinflytande
- Vägledning och stöd
- Vårdnadshavares roll
- Riskhantering
- Kompetensutveckling



Skolledarens roll som möjliggörare

Stina Hultén, Skolchef och rektor, prisbelönt i skolutvecklingsfrågor

Skolledare kan möjliggöra för all personal att medverka i skolans arbete med demokrati och mänskliga rättigheter. Ett arbete med olika dimensioner. Förväntningar, visioner, mål, att jag som skolledare lyfter detta i verksamhetsplanen. Först mål för hela skolan, sedan delmål.

Hela resan är viktig och betydelsefull, att ha tydliga mötesforum och ett tydligt kalendarium. Min roll som skolledare blir att följa upp, det är a och o. Jag behöver veta vad jag behöver hjälpa till med, ha ett formativt ledarskap, visa att all personal är lika viktig och ge mandat.

Ett hållbart arbete möjliggörs genom förankring i flera led och att vi har mindre grupper, att vi bryter ner målen och att personal får diskutera dessa utifrån sina perspektiv. Det vill säga att både olika ämnen och andra grupper bryter ner målen. Arbetet är som en stor kaka, man måste baka in i det som man redan gör, arbetet kan inte ske i separata tårtbitar.

Den stora utmaningen som skolledare är att hålla i ett arbete. Tydlighet och långsiktighet skapar också en rättssäker organisation. Tårtbitar som jag nämnt tidigare är en fara. Lärare måste hinna med innehållet i olika ämnen, men även våga bryta sin undervisning.

Implementering är svårt, här behövs personalen göras delaktig, rektor ska inte göra allt arbete. Verkliga, autentiska, mottagare engagerar och gör att eleverna är måna om att driva arbetet framåt, för skolledare handlar det om att ha långsiktighet, ge mandat åt personal att leda och följa upp. Skolledare har en viktig roll i att stötta arbetet.

Jag har tre- till femårsplaner, följer upp, analyserar, genomför systematisk kvalitetsanalys, och undersöker sedan vilka arbeten vi har haft bäst resultat på. Vi genomför enkäter och fokusintervjuer med elever. Att vara skolledare innebär att hela tiden skapa möjligheter för hållbarhet.

STEG 1 - SKOLANS LEDNING

Var är vi?

Innan ett hållbart utvecklingsarbete startar avseende skolans arbete med demokrati, värdegrund och kontroversiella frågor är det viktigt att ha klart för sig hur detta arbete för närvarande hanteras på skolan. Det innebär först och främst att öka medvetenheten på skolan om vad skolans demokratiuppdrag innebär och *vad* kontroversiella frågor är, *var* de kan dyka upp, *varför* de är viktiga och *hur* de kan hanteras.

Inventera nuläge

För det gemensamma arbetet med skolans värdegrund är det viktigt att ha en tydlig uppfattning om spänningsfältens och de kontroversiella frågornas roll i skolan. Det ger en stabil grund för en strategi och konkreta förslag. I synnerhet hjälper det skolledarna att identifiera viktiga frågor som skolan bör arbeta med.

Att inventera ett nuläge med personalen tar tid, men detta är också något som kan behöva göras. Redan i början av arbetet bör därför tillräckligt med tid och resurser tilldelas. Behöver personalen kompetensutveckling? Europarådet framhåller vikten av att arbetet helst bör ske inom ramen för skolans systematiska kvalitetsarbete. Hanteringen av spänningsfält berör hela skolan, klassrumsundervisningen är bara en del.

För att få kännedom om lärares kompetens och inställning går det att inventera nuläge genom en enkät.

- Är du förtrogen med begreppet ”kontroversiella frågor” och definitionen av detta begrepp?
- Är du förtrogen med vad skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag innebär?
- Vilka frågor tycker du är kontroversiella för närvarande?
- Varför det är viktigt/mindre viktigt att undervisa om kontroversiella frågor? Vad säger skolans styrdokument?
- Hur säker känner du dig på att ta upp kontroversiella frågor i klassrummet?
- Hur ser du på din roll i förhållande till motstridiga åsikter?
- Vilka undervisningsmetoder och strategier använder du i undervisningen för närvarande?
- Hur konsekvent tillämpas metoderna på skolan?

- Vilka lärandeexempel finns som lärare kan dela med sig av? När görs det?
- Vilka exempel på samarbeten i och utanför skolan kan lärarna dela med sig av?
- Vilka eventuella former av kompetensutveckling för undervisning om kontroversiella frågor har du genomgått? Behöver du detta?

Tips!

Tips på självskattningsverktyg!

Skolverkets har tagit fram självskattningsverktyg vilka ger resultat av det nuläge ni befinner er i. Detta utgör en god grund för det vidare arbetet.

- ["Koll på främlingsfientlighet och intolerans"](#)
- ["Koll på trygghet och studiero"](#)

Fakta om Skolverkets självskattningsverktyg

Självskattningsverktyget är tänkt att användas kollegialt. I verktyget finns 15 påståenden att ta ställning till. Varje påstående introduceras av en kort text och efter gemensam diskussion tar ni ställning till hur väl påståendet stämmer på er skola. Verktyget är främst avsett för grundskolan, men efter mindre justeringar kan det användas av andra skolformer.

Fritextutrymmet är tänkt att användas för egna anteckningar, för att skriva följdfrågor, tips etcetera. När skolan har gjort klart enkäten, så har ni tillgång till ert resultat - har ni många egna anteckningar så kan det vara klokt att skriva ut dem som pdf. Resultatet sparas inte av Skolverket när ni lämnar sidan.

Övningar för personal – skolans demokratiuppdrag och kontroversiella frågor

Övning 1 - synliggöra skolans demokratiuppdrag

Introduktion

Denna övning syftar till att synliggöra när och på vilket sätt verksamheten arbetar med skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag. Personalen ska hitta så många konkreta exempel som möjligt på situationer där detta arbete sker. Leta i undervisningen och utanför. Inled övningen med att samtliga deltagare funderar själva och tar fram exempel på när de arbetar med demokratiuppdraget. Varje person ska sedan rita tre ringar vardera.

Använd metoden EPA, Enskilt, Par, Alla och besvara frågorna nedan. Först funderar personerna själva, sedan diskuterar de i par och sedan förs diskussion i helgrupp.

- Var finns, syns och prövas de värden som utgör skolans värdegrund?
- Fyll på med exempel i ringarna. När arbetar du med *om*, *genom* och *för* demokrati i och utanför din undervisning?
- Diskutera dina svar med en kollega. Ta fram förslag på hur arbetet kan utvecklas och hur er verksamhet kan synliggöra att ni arbetar med demokratiuppdraget.
- Diskussion i helgrupp.

Tips!

Gör uppgiften tillsammans med elever!

Rita upp ringar med perspektiven *om*, *genom* och *för* på tavlan. Tillsammans placerar ni ut konkreta exempel i ringarna.

- Är det synligt för eleverna att skolan arbetar med demokratiuppdraget?
- På vilket sätt kan detta synliggöras ännu mer?

Övning 2 - kunskaper, värden och kontroversiella frågor i praktiken

Introduktion

Dela in personalen i mindre grupper, efter arbets- eller ämneslag. Grupperna diskuterar frågorna nedan, skriver ner sina svar och lämnar svaren till skolledningen. De svar som inkommer ger en god grund för var skolans personal befinner sig just nu i arbetet utifrån olika ämnen och arbetsområden.

Kunskaper och värden

- Skolan har till uppgift att ge eleverna möjligheter att utveckla kunskaper och värden. Hur hänger kunskaper och demokratiska värden ihop?
- Skolans värdegrund omfattar värdena människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan män och kvinnor samt solidaritet mellan människor.
 - Hur avspeglas detta i er verksamhet? Ge några konkreta exempel utifrån varje punkt.
- Den fysiska miljön signalerar också värden. Vilka traditioner och värderingar syns i utformningen och inredningen av era lokaler? Ge exempel.
- Utgångspunkten i barnkonventionen är principen om barnets bästa.
 - Ge exempel på hur arbetet organiseras enligt den principen?
 - Finns det tillfällen när det är svårt att följa principen om barnets bästa i förhållande till annat.

Kontroversiella frågor

- Vilka frågor har varit kontroversiella nyligen, i skolan men även lokalt, regionalt, nationellt, på europeisk eller internationell nivå?
- Har förekomsten av kontroversiella frågor i läroplanen nyligen gett upphov till oro över att det ska hända elever, lärare eller vårdnadshavare något?
- Vilka eventuella farhågor har vårdnadshavarna på detta område?
- Har hanteringen av kontroversiella frågor gett skolan negativ publicitet någon gång?
- Har skolan redan ett gemensamt förhållningssätt till kontroversiella frågor, antingen formellt eller informellt?
- Finns aspekter av kontroversiella frågor med i arbetet med skolans värdegrund och ordningsregler?
- I vilken utsträckning finns det en gemensam syn på hanteringen av kontroversiella frågor i skolans faktiska värdegrund och kultur?
- Hur öppet känner eleverna att de kan diskutera meningsskiljaktigheter på skolan?



Förbered personalen på diskussioner om kontroversiella frågor

Stina Hultén, Skolchef och rektor, prisbelönt i skolutvecklingsfrågor

När det gäller kontroversiella frågor är det jätteviktigt att ha diskussionen i skolan. Det är viktigt att den som ställer frågan känner att man kan ställa en fråga. För att förbereda personal kan elevhälsoteamet eller utvecklingsgruppen ta fram olika case och problematisera kring detta. Om man tränar på case, tränar man på varandra, en lyssnar – två diskuterar och sedan kan man titta på vad som hände.

Som lärare behöver man våga släppa sin planering. En fråga som kan uppkomma i undervisningen är dödsstraff, här behövs diskussion kring vad det är och vad det innebär. Skolan behöver arbeta proaktivt.

Efterarbete

När skolledningen tagit del av personalens svar kan en plan läggas upp för det vidare arbetet. Följ frågorna nedan och ta fram frågor som ges tillbaka till grupperna som diskuterat och bidragit med underlag. Till exempel kan dessa frågor handla mer om *hur* arbetet med demokrati och kontroversiella frågor går till i praktiken. Fastställ vad skolan är bra på i arbetet och vad som behöver utvecklas.

För skolledning

Se över riktlinjer och ordningsregler

- Se över tillämplig lagstiftning, föreskrifter och skyldigheter när det gäller delaktighet och inflytande, skolans värdegrund, sex- och samlevnadsundervisning.
- Granska skolans befintliga rutiner och ordningsregler, om likabehandling, elevinflytande, arbetet mot kränkande behandling, trygghet och arbetsro.

Läs mer på Skolverkets sidor:

- ["Delaktighet, inflytande och likabehandling"](#)
- ["Elevinflytande och elevråd"](#)
- ["Främja trygghet och studero"](#)
- ["Förskolans och skolans värdegrund – förhållningssätt, verktyg och metoder"](#) (pdf)
- ["Sex och samlevnad"](#)
- ["Åtgärder mot kränkande behandling"](#)

Se över den kollegiala samsynen gällande skolans värdegrund – teori och praktik

- Identifiera frågor som betraktas som kontroversiella på skolan.
- Ta reda på vad lärarna har för erfarenhet av att undervisa om kontroversiella frågor.
- Granska hur undervisningen utformas i kontroversiella frågor.
- Ta reda på vad eleverna har för erfarenheter av kontroversiella frågor.
- Förklaring av skolans värdegrund.
- Ta reda på vad lärare, elever och berörda tycker om skolmiljön.
- Ta reda på vad eleverna tycker om elevinflytandet på skolan.

Arbete med skolans värdegrund

- Ta fram en gemensam överenskommelse för undervisning om kontroversiella frågor tillsammans med personalen.
- Sammanställ en förteckning över kontroversiella frågor i varje ämne. Var förekommer motstridiga åsikter eller värderingar? För vilka frågor kan olika perspektiv anläggas?
- Utforma ändamålsenliga och engagerande undervisningsmetoder tillsammans med lärare och elever.
- Följ upp undervisningen om kontroversiella frågor i alla ämnen.
- Se över rutiner för riskhantering.

I Skolinspektionens sammanfattning av rapport 2012:9 ["Skolornas arbete med demokrati och värdegrund"](#) (pdf) framhålls att:

”... ett i grunden främjande och förebyggande värdegrundsarbete som genomsyrar verksamheterna, är centralt i samtliga skolmiljöer för att uppnå respektive bevara ett studie- och samtalsklimat, där eleverna ges möjlighet att utveckla sin medborgerliga kompetens. Detta måste dock överallt i högre grad kompletteras med ett demokratiarbete som också genomsyrar undervisningen i alla ämnen samt ett kritiskt och självreflekterande demokratiskt samtal hos personal och elever.”

(Skolinspektionen 2012:9 sammanfattning, s. 8)

Åtgärdsplanering

- Fastställa vad skolan är bra på när det gäller undervisning om kontroversiella frågor.
- Fastställa vilka områden som kan förbättras.
- Fastställa personalens fortbildningsbehov.
- Utarbeta en åtgärdsplan.

Uppföljning och utvärdering

- Fastställa framgångskriterier.
- Införa rutiner för uppföljning, utvärdering och översyn.
- Fastställa vilka data som ska samlas in, när och av vem.
- Se till så att personal får regelbunden feedback om framstegen. Vilken typ av feedback får personalen? (Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 49–52)

Utifrån kartläggningarna som genomförs får den enskilda verksamheten resultat att arbeta vidare med.

”Om till exempel lärarna inte känner sig tillräckligt säkra för att hantera kontroversiella frågor på lektionerna kan undervisning och lärande vara ett viktigt åtgärdsområde. Om eleverna inte ser vitsen med att diskutera kanske man måste öka elevinflytandet på skolan. Om diskussionerna hindras av intolerans eller fördomar kanske man ska ta itu med skolans kultur och arbetet med tillitsfulla relationer. Något som oftast är viktigt är kompetensutveckling.” (Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 13)

Exempel på hur en kontroversiell fråga kan hanteras

I anslutning till att Europarådets utbildningspaket togs fram inträffade en händelse där en skolledare var tvungen att hantera spänningsfält och agera utifrån skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag. Innehållet i detta exempel skulle kunna uppstå var som helst och inom olika skolformer.

Case

Vårdnadshavare reagerade på litteratur som lästes i skolan inom ramen för undervisningen då de ansåg att litteraturen var kontroversiell och olämplig. Det saknades vid tillfället en strategi för hanteringen av kontroversiella frågor på skolan och det blev tydligt att detta behövdes.

Skolans rektor ansåg att undervisning och lärande om kontroversiella frågor är ett viktigt sätt att främja respekten för mångfald och även för inkluderingen på skolan. Om eleverna fick tillfälle att diskutera kontroversiella frågor i ett tryggt tillitsfullt klassrumsklimat som bygger på en gemensam värdegrund skulle de bättre kunna förstå sina egna och andras åsikter. Det skulle också göra det möjligt för dem att utveckla kommunikativa förmågor och lära sig att vara oense på ett respektfullt sätt.

Steg 1 - samla in information

Inledningsvis anordnades möten med ämnesansvariga lärare i engelska, historia, samhällskunskap och religion, vilka var de ämnen som var berörda i detta aktuella fall.

Senare fick andra lärare och även eleverna säga vad de tyckte om att ha undervisning om kontroversiella frågor. Samtidigt granskades det hur undervisningen såg ut i samtliga ämnen. Skolans verksamhetsmål och värdegrundarbete sågs över för att undersöka om de berörde hanteringen av kontroversiella frågor.

Steg 2 - viktiga resultat

Skolans kartläggning visade att det användes många bra metoder och att det i samtliga ämnen fanns en rad möjligheter att undervisa om kontroversiella frågor. Utvärderingen visade dock även att det saknades en gemensam syn på vad som gör en fråga kontroversiell. Det saknades en helhetssyn med konsekventa sätt att gripa sig an undervisningen och lärandet. Arbetet med kontroversiella frågor kopplades inte uttryckligen till framtagandet av skolans ordningsregler. Det framkom även att några lärare kände olust eller saknade det självförtroende och/eller den kompetens som krävs för att undervisa om vissa frågor.

Steg 3 - ta fram utvecklingsområden

Med utgångspunkt från samtal och kartläggning avgjorde rektorn och skolledningen att skolan kunde utvecklas inom framför allt tre områden.

- Klart fastställda undervisningsrutiner samt uppgifter och ansvarsområden för lärarna.
- Konsekventa metoder för att hantera kontroversiella frågor i alla ämnen.
- Kompetensutveckling.

Med utgångspunkt i de metoder som redan användes införde skolan en rad initiativ för att ta itu med dessa tre områden. Det rörde sig bland annat om följande:

Åtgärder och insatser

- Se över och revidera skolans förhållningssätt till kontroversiella frågor.
- I samarbete med ämnesansvariga och lärare utveckla en hela-skolan-ansats för undervisning om kontroversiella frågor, till exempel om att skapa ett öppet tillitsfullt klassrumsklimat som bygger på en gemensam värdegrund.
- Utarbeta riktlinjer för undervisning om kontroversiella frågor för lärare, elever, vårdnadshavare och skolledning.
- Ta fram stödmaterial, till exempel en lärarhandledning om hur vissa frågor hanteras och bemöts.
- Ämnesövergripande samarbete.
- Ge möjlighet till kompetensutveckling, till exempel genom utbildningsdagar och möten för ämneslagen. (Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 17–19)

Exemplet ovan lyfts fram som bra hanterande av en uppkommen situation. Skolledare har inventerat vad som görs och möter det behov som finns. Skolan har genomfört insatser och åtgärder i arbetet med kontroversiella frågor.

Reflektion

- Hur skulle du som skolledare, din personal och skolan som helhet ha hantelat och agerat om scenariot enligt ovan inträffade i din verksamhet?
- Vilka olika steg skulle du använda dig av?
- Hur skulle återkopplingen till vårdnadshavare se ut?



Så kan skolledaren stötta kollegiet i arbetet med kontroversiella frågor

Karin Turegård, tidigare skolledare på gymnasieskolor i Uppsala och Stockholm

Som skolledare kan jag stötta kollegiet i arbetet med kontroversiella frågor och demokrati genom att tillsammans i kollegiet bestämma hur vi ska ha det på vår skola, och adressera ut det till elever och målsmän.

I Uppsala genomförde vi varje månad dilemmaövningar. Ena veckan själva i arbetslagen och veckan därpå samma uppgift på förlängd klassföreläsningstid. En särskild grupp, bestående av lärare och övrig personal valde ut uppgifterna och höll i övningarna.

Bjuda in branschföreträdare för att belysa hur branschen ser på kontroversiella frågor. Eleverna förstår det bättre när både bransch och lärare tillsammans tar upp och talar om svåra frågor och hur de ser på dem.

Uppmuntra till samarbete med branscher och organisationer utanför skolan tidigt i undervisningen, men även med kurator, specialpedagoger, SYV och bibliotekarier på skolan. Som skolledare är det viktigt att vara nåbar, vara ute i klassrummen och vara behjälplig/tillgänglig för elever och lärare.

STEG 2 - SKOLANS VÄRDEGRUND OCH KULTUR

Skolan är inte värdenneutral vilket innebär att ingen får diskrimineras i skolan och att främlingsfientlighet ska bemötas med kunskap och diskussion. Elever kan ha åsikter som är antidemokratiska eller synpunkter på olika människors rättigheter, men skolan är aldrig neutral när det gäller de grundläggande demokratiska värderingarna, utan står för och ska förmedla dessa. Det innebär att personal i skolan har ett ansvar att bemöta och ta avstånd från uttryck av värderingar och åsikter som går emot de grundläggande värderingarna.

”Ingen ska i skolan utsättas för diskriminering på grund av kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, könsöverskridande identitet eller uttryck, sexuell läggning, ålder eller funktionsnedsättning eller för annan kränkande behandling. Sådana tendenser ska aktivt motverkas. Främlingsfientlighet och intolerans måste bemötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser.” (Skolverket, 2016, ”Prata politik!” s. 11)

Skolans kultur är av stor betydelse för hur kontroversiella frågor hanteras på skolan. Att diskutera kontroversiella frågor kan vara obehagligt och svårt för lärare och elever, och en källa till oro för vårdnadshavarna. För att öka vanan är det därför avgörande att skapa en miljö där diskussioner om kontroversiella frågor aktivt uppmuntras och främjas.

För att en kultur ska främja diskussionen av kontroversiella frågor bör den vara:

- **trygg** – alla kan säga vad de tycker utan att bli hånade eller löpa risk att utsättas för trakasserier eller mobbning,
- **välkomnande** – alla ses som individer och känner att de är en del av skolans gemenskap,
- **öppen** – alla kan bilda sina egna åsikter, bolla med nya idéer, diskutera och debattera olika frågor,
- **inkluderande** – alla kan delta i skolans verksamhet, oavsett bakgrund, identitet, erfarenheter och utmaningar,
- **demokratisk** – alla kan utöva inflytande när beslut fattas i skolan och uppmuntras att bidra till lösningen av problem,
- **rättighetsbaserad** – allas rättigheter respekteras, däribland yttrande-, tros- och religionsfriheten, likabehandlingen, integriteten och friheten från förnedrande behandling.

Inventering och kartläggning av elevernas attityder och skolans kultur kan ske genom enkätfrågor till elever.

På denna skola:

- Hur behandlas du av andra?
- Hur trygg känner du dig?
- Vet du vem du ska vända sig till vid problem?
- Lyssnar andra på dig?
- Vad har du för möjlighet att uttrycka dina åsikter?
- Hur ofta har du möjlighet att diskutera dina åsikter med andra?
- Vad har du för möjlighet att påverka skolans ordningsregler och beslut?
- Hur fungerar integrationen mellan elever med olika bakgrund och erfarenheter?
- Hur välkommen och respekterande är skolan i frågor om kön, könstillhörighet, trosuppfattning, sexuell läggning, funktionalitet, etnisk bakgrund? (Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 20)

Övningar för personal

Övning 1 - demokratiska principer och mänskliga rättigheter

Introduktion

I skolans styrdokument som skollag och läroplaner finns ett antal grundläggande begrepp som kan ha olika betydelse för olika personer och verksamheter. Demokratiska principer och mänskliga rättigheter bygger bland annat på värden som likabehandling, rättvisa, värdighet, respekt, icke-diskriminering, icke-våld, yttrandefrihet och delaktighet. Vad står dessa värden för i er verksamhet?

Använd metoden EPA, Enskilt, Par, Alla. Personalen får först tänka själva och sedan diskutera begreppet i par. Paret skriver ner några nyckelord som uppkommit i diskussionerna och därefter lyfts diskussionen i helgrupp.

a) Vad står begreppen för och hur kommer de till uttryck?

- I verksamheten som helhet.
- I din undervisning.
 - Likabehandling
 - Rättvisa
 - Värdighet
 - Respekt
 - Icke-diskriminering
 - Icke-våld
 - Yttrandefrihet
 - Delaktighet

b) Efter diskussioner enligt metoden EPA har det uppkommit ett antal referenspunkter. Som skolledning är det viktigt att sammanställa gemensamma punkter och vara tydlig med dessa värden, då får personalen redskap och möjlighet att bedöma vad som är acceptabelt i klassrummet. Det gör också att de kan känna sig säkrare när de ska ta itu med kontroversiella frågor.

c) Sammanställ de normer och värden skolans verksamhet bygger på och gör detta synligt för all personal, elever och vårdnadshavare.

Tips!

Förmedla normer till vårdnadshavare!

Genom att dessa värden dessutom förmedlas till vårdnadshavare och andra ser de vilka normer skolans verksamhet bygger på. Det blir därmed tydligt att det inte finns någon "dold agenda" för arbetet.

Övning 2 - värdeord – demokratiska principer och mänskliga rättigheter

Introduktion

Personalen kommer att få ett antal begrepp/värdeord att diskutera. Övningen går med fördel även att genomföra med elever. Syftet är att tydliggöra och synliggöra begreppens innebörd. Personalen, och även elever, ska hitta exempel på när de aktivt arbetar med demokratiska principer och visa hur värdeorden är levande i skolans verksamhet och vardag.

Förslag på värdeord: Ansvar, Demokrati, Vänlighet, Hänsyn, Tolerans, Acceptans, Inkludering, Omtänksamhet, Respekt, Jämlikhet, Värdegrund.

Diskutera begreppens innebörd

Dela in personalen/eleverna i mindre grupper.

- Vad betyder de olika begreppen?
- Har elever, personal och skolledning samma bild av begreppens innebörd?

Exempel:

- Respekt, vad menas med respekt? Hur visas respekt på ett bra sätt? Mot personer, saker, miljö. Hur kan personal och elever visa respekt för sig själva, för andra och för miljön runt omkring sig?
- Ansvar, vad betyder ansvar i klassrummet, i matsalen, hemma? Vad lägger personal in i begreppet ansvar? Anser eleverna detsamma?

Synliggöra begreppen i verksamheten

- Hur kan vi synliggöra begreppen/värdeorden mer i verksamheten?

Tips!

Gör begreppen synliga!

Gör begreppen synliga i korridorer, på matsalsbord, arbeta med orden på mentorstid och i undervisning. I augusti när skolan startar kan till exempel begreppet "ansvar" vara synligt runt om i skolan. Eleverna är med och tar fram regler. Vid mentorstid och i undervisningssituationer får personal och elever gestalta och lyfta fram vad som menas med begreppet i förhållande till skolarbetet.



Skolledningen måste stötta oss lärare i demokratiarbetet

Erika Larsson, lärare vid Åva gymnasium i Täby, Stockholm

Det är av högsta vikt att skolledningen är med och stöttar oss lärare i arbetet, om inte så hamnar demokratiarbetet på någon enskild lärares axlar. Det måste avsättas tid för demokratiarbete och det måste påtalas hur viktigt detta arbete är. Det är allas ansvar.

Alla måste arbeta med demokratifrågor kontinuerligt

Magnus Granath, lärare på Konradsbergsskolan, Stockholm

Jag tycker att det är avgörande om lärare får stöttning och möjlighet att arbeta med demokratifrågor, inte minst i anslutning till val. Dock är demokratiarbetet något som all personal på skolan ska jobba med kontinuerligt, därmed måste all personal få den möjligheten.

Det som kan hända på en skola är att enskilda lärare får uppdraget att ta hand om demokratifrågor eller för den delen EU-arbetet, nästan uteslutande en lärare som undervisar SO-ämnena. En mer hållbar situation är att det skapas en/flera grupper av lärare som arbetar med dessa frågor.

Demokratiuppdraget är stort och gränsar över många arbetsuppgifter i skolan. Dock så kanske vi i skolan inte benämner det som demokratiuppdraget, men vi arbetar med det. Till exempel överenskommelser i klassrummet, framtagande av regler i skolan eller genom att låta alla elever höras i olika situationer som klassrumsdiskussioner, lära elever att uttrycka egna åsikter både i tal och skrift och lära elever att lyssna på varandra.

Övning 3 - vad innebär likabehandling?

Introduktion

Denna övning handlar om att få kunskap och kännedom om de sju diskrimineringsgrunderna som finns i diskrimineringslagen och som Diskrimineringsombudsmannen (DO) har tillsyn över.

Syftet med övningen är att hitta en gemensam definition samt reflektera över vad begreppet likabehandling innebär på arbetsplatsen/skolan.

Viktigt att poängtera är att likabehandling utgår från ett rättighetsperspektiv vilket innebär att alla inte ska behandlas exakt lika utan att alla ska ha samma rättigheter och möjligheter, och bemötas utifrån sina egna personliga förutsättningar. Lika inför lagen, ja. Lika rättigheter, ja. Att inte bli missgynnad, ja.

Börja med att gå igenom de sju diskrimineringsgrunderna.

Tips!

Leta likvärdighetsbilder!

Det finns ett flertal bilder och illustrationer som visar likvärdighet, vikten av anpassningar och att inte bli missgynnad. Använd sökfunktioner på internet med sökorden "likvärdighet", "equality versus equity" och "likvärdighet i skolan".

Fakta

De sju diskrimineringsgrunderna

- **Kön** - Att någon är kvinna eller man. Förbudet mot könsdiskriminering omfattar också personer som planerar att korrigera eller har korrigerat sin könstillhörighet.
- **Könsöverskridande identitet eller uttryck** - Att någon inte identifierar sig som kvinna eller man eller genom sin klädsel eller på annat sätt ger uttryck för att tillhöra ett annat kön.
- **Etnisk tillhörighet** - Nationellt eller etniskt ursprung, hudfärg eller annat liknande förhållande.
- **Religion eller annan trosuppfattning** - Med religion avses religiösa åskådningar som exempelvis islam, judendom, kristendom eller hinduism. Med annan trosuppfattning menas sådana övertygelser som har sin grund i eller samband med en religiös åskådning, till exempel buddism, ateism eller agnosticism.
- **Funktionsnedsättning** - En varaktig fysisk, psykisk eller begåvningsmässig begränsning av en persons funktionsförmåga som uppkommit vid födseln eller uppstått genom sjukdom eller skada, eller som förväntas uppstå.
- **Sexuell läggning** - Homosexuell, bisexuell eller heterosexuell läggning.
- **Ålder** - Uppnådd levnadslängd.

Diskutera

Dela in personalen i mindre grupper som ska diskutera frågorna nedan. Grupperna skriver upp vilka nyckelord som framkommer. De får sedan presentera sina nyckelord och kort förklara vad nyckelordet står för, en grupp i taget.

Avslutande diskussion sker i helgrupp.

- Vad innebär likabehandling för oss?
- Varför är likabehandling viktigt på en arbetsplats/i skolan?
- Hur kan vi främja likabehandling på vår arbetsplats/i skolan?

Tips!

Till den som leder övningen!

Genom att diskutera likabehandling synliggörs olika aspekter av begreppet. Slutsatsen brukar vara att det inte räcker med att behandla alla lika utan att ambitionen måste vara att behandla alla likvärdigt – utifrån var och ens förutsättningar. Bilder och illustrationer om likvärdighet kan vara ett bra stöd för att få igång diskussioner.

I diskussionen där argument ska lyftas fram för varför likabehandling är viktigt på en arbetsplats, den andra frågan, framkommer ofta argumenten att det är viktiga perspektiv i det interna arbetet men också för utvecklingen av skolans verksamhet samt i bemötandet av medarbetare, elever, vårdnadshavare etcetera. Grunden för likabehandlingsarbetet ligger många gånger i att starta med den egna arbetsplatsen och granska de normer som råder där. Allas lika värde är den grundläggande utgångspunkten.

I den tredje frågan, hur likabehandling kan främjas på arbetsplatsen, är det viktigt att deltagarna fokuserar på hur vi praktiskt kan arbeta vidare. Det kan vara mer övergripande, som att ett synsätt på arbetet med likabehandling som en långsiktig process, ger förutsättningar för varaktig förändring. Eller mer direkt som att det finns behov av kompetensutveckling, att befintliga styrdokument måste arbetas om eller att det bör finnas fler forum för personalgruppen att diskutera och utvärdera sitt sätt att arbeta och bemöta människor på. (Jämställt hela tiden)

STEG 3 - UNDERVISNING OCH LÄRANDE

Ett konsekvent pedagogiskt ledarskap skapar ett klimat där personal och elever vet vad de har att vänta sig och hur de ska bete sig. I samband med arbete om demokrati, svåra och kontroversiella frågor i undervisningen är ett konsekvent pedagogiskt ledarskap särskilt värdefullt. Förutom lärare finns ett flertal viktiga funktioner i skolan som är viktiga att involvera i arbetet. Skolbibliotek är en av dessa viktiga funktioner som dessutom ska verka för det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning.

Skolbibliotek

Skolbiblioteket har en viktig funktion och roll i elevernas lärande. Litteratur, källkritiska övningar och aktiviteter som rör publiceringar är inslag där skolbibliotekarier och lärare kan samverka för att stärka elevernas kunskaper. Lärare och skolbibliotekarier kan fånga upp konspirationsteorier som eventuellt kan finnas bland eleverna och låta elever, med stöd och hjälp från lärare och bibliotekarier, granska frågan och undersöka argument från båda sidor. Vidare kan skolbiblioteket bistå i arbetet med att samordna enkäter om elevernas medievanor och aktiviteter på nätet.

Bibliotekets verksamhet vilar på två ben:

- Läs- och skrivfrämjande.
- Skolbibliotek och medie- och informationskunnighet.

”Kunskap om informationssökning är viktigt för att kunna vara delaktig i samhället och förstå världen. Dagens informationssamhälle kräver utvecklade kritiska förmågor kopplade till informationskompetens och skolan spelar en viktig roll i att ge eleverna möjligheter att utvecklas för att kunna ta en aktiv del i demokratin och i att stärka unga som medvetna medieanvändare.” (Skolverket)

I Skollagen lyfts att eleverna i grundskolan, grundsärskolan, specialskolan, sameskolan, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan ska ha tillgång till skolbibliotek. (2 kap. 36 § i skollagen 2010:800)

När man har tillgång till skolbibliotekarie är det väldigt bra med ett etablerat samarbete, därför att en skolbibliotekarie är bra samarbetspartner och ett väldigt bra stöd för elever. Ett exempel är att skolbibliotekarien har en genomgång hur en söktjänst fungerar eller olika söktekniker, eller källkritik i användargenererade medier. Det förekommer också att lärare får den här typen utav genomgångar av skolbibliotekarier, det är inte ovanligt. Det är viktigt att det inte finns prestige utan att man som lärare och skolbibliotekarie tar tillvara på varandras kompetenser. (Anette Holmqvist, Skolverket)

Exempel på områden där det krävs ett konsekvent pedagogiskt ledarskap är:

- Skolans värdegrund.
- Regler för diskussioner.
- Beteende i klassrummet.
- Utbyte av undervisningsmetoder och strategier.
- Hantering av diskussion och debatt.
- Hantering av känslomässiga reaktioner från elevernas sida. Vem hanterar dessa reaktioner när de uppkommer? Får läraren stöd i hanterandet?
- Vid undervisning om ett ämne som kan vara kontroversiellt.
- Vad kontroversiella frågor är.
- Vad som gör en fråga kontroversiell.
- Skäl att undervisa om kontroversiella frågor.

Tips!

Tips för att utveckla ett konsekvent pedagogiskt ledarskap!

Gemensam planering – när en kontroversiell fråga är ämnesöverskridande planerar ämneslärarna gemensamt undervisningen i frågan. Andra funktioner som skolbibliotek och studie- och yrkesvägledning kan delta i arbetet.

Gemensam undervisning – när kolleger på olika sätt, i planering och genomförande, hjälps åt med undervisningen i frågan.

Auskultation – när erfarna och mindre erfarna lärare auskulterar hos varandra vid undervisning i samma fråga.

Mentorskap – när en lärare fungerar som bollplank för en nyanställd lärare eller när en mer erfaren kollega handleder en lärare som inte har undervisat så länge.

Kritiska vänner – när en lärare samarbetar med en mindre grupp nära kolleger för att granska sättet de arbetar på, iaktta varandras undervisning och ge varandra konstruktiv återkoppling. (Europarådet, *”Hantera kontroversiella frågor”*, s. 24)

Tips!

Låt en intresserad grupp leda arbetet!

På en skolenhet kan det finnas en tankesmedja eller arbetsgrupp – en mindre grupp anställda som är intresserade av värdegrunds-, demokrati- och kontroversiella frågor, från olika ämnen eller årskurser, med befogenhet att vid behov låta elever delta i gruppen. Gruppen inventerar vad som görs och vad som upplevs vara kontroversiellt och utmanande i olika ämnen.

Gruppen arbetar fram en rad workshoppar för kollegor om undervisnings- och inlärningsmetoder som främjar tolerans, konfliktlösning utan våld och med empati i klassrummet. Detta kan vara metoder i den dagliga ämnesundervisningen, till exempel diskussioner, rollspel och värderingsövningar.

”När kontroversiella frågor används i undervisning är det viktigt att vara väl förberedd. Poängen med kontroversiella frågor i undervisningen är att det inte finns självklara svar eller lösningar till de samhälleliga frågeställningar som tas upp. Kontroversiella frågor är i regel värdeladdade och kan sätta igång känslor som inte alltid går att förutse.” (Ljunggren et al., ”Kontroversiella frågor”, s. 161)



Systematiskt arbete med utvecklings-/fokusområden

Emelie Hahn, lärare på Gränbyskolan i Uppsala kommun och eTwinning-ambassadör för Universitets- och högskolerådet, UHR

På skolan har vi utvecklingsgrupper i varje ämne som leds av en förstelärare eller utvecklingsgruppsledare. Grupperna träffas varannan vecka.

Utifrån verksamhetsplanen har varje grupp satt upp mål som vi systematiskt arbetar med under läsåret kring våra utvecklings-/fokusområden. När det dyker upp en fråga där vi gemensamt som skola behöver ett gemensamt förhållningssätt diskuterar vi frågan tillsammans, exempelvis på en APT (arbetsplatsträff) och kommer fram till ett beslut kring hur vi ska agera. Den öppenheten som råder i dessa diskussioner där alla på skolan kan uttrycka sin åsikt är väldigt värdefull.

Samtal som metod och arbetssätt

Samtal som arbetssätt har en central roll i undervisning och i arbetet med värdegrunden och spelar en viktig roll i skolans demokratiska uppdrag. Skolverket (2013b) menar att:

”Samtal i olika former kan utveckla både demokratisk kompetens och tänkande kring olika ämnen och frågor. Det förhållningsätt som är en förutsättning för att värdegrunden ska genomsyra hela verksamheten synliggörs i olika former av samtal.”

Didaktiska riktlinjer

I boken *Kontroversiella frågor: Om kunskap och politik i samhällsundervisningen* lyfts det fram tre didaktiska riktlinjer som kan vara användbara för lärare.

Riktlinjerna tematiseras utifrån de didaktiska grundfrågorna:

- *Var?*
- *Hur?*
- *Vem?* (Ljunggren et al., ”*Kontroversiella frågor*”, s. 90–92)

Var? - design av samtalsrummet

”Tydliga ramar för deltagande: skapa tydliga normer och principer för deltagandet i samtalen tillsammans med de studerande.

Flera rum för samtal: använd med fördel digitala medier för att skapa ytterligare utrymme för fler att delta och göra sina röster hörda.

Ett tillåtande och öppet samtalsklimat i klassrummet: var öppen för det oväntade och oförutsägbara och ge utrymme för olik tänkande och handling.”

Hur? - kommunikativa strategier i samtalet

”Agera proaktivt snarare än reaktivt: utveckla kommunikativa strategier som kan anpassas till aktuella situationer.

Skilj på åsikt och person: personens rätt att ha olika uppfattningar och åsikter måste balanseras mot att andra deltagare inte kränks och de deltagare som för fram tveksamma uppfattningar inte ska behöva uppleva att de tystas eller att locket läggs på.

Använd ideologisk diversitet som resurs: normalisera förekomsten av konflikter och kontroverser, acceptera demokratis spelregler och använd den ideologiska rikedom inom klassen som pedagogisk resurs.”

Vem? - personlig kännedom

”Känn dig själv och de studerande: var påläst, icke-dömande och perspektivriktad, var etisk snarare än moraliskt dömande och känn din omdömesförmåga och dina egna värderingar.”

”Ett tillåtande samtalsklimat i klassrummet har visat sig leda till ökad politisk kunskap och förståelse av demokratiska värden.” (Ljunggren et al. ”Kontroversiella frågor” s. 85, Almgren 2006)

Skolinspektionen - skolors arbete med demokrati och värdegrund

Skolinspektionen lyfter i kvalitetsgranskningsrapporten 2012:9 *”Skolors arbete med demokrati och värdegrund”* fram prövande, så kallade deliberativa, samtal som fruktbara i skolornas demokratiarbete. Samtalsmetoden kan användas som ett sätt att i klassrummen integrera det demokratiska uppdraget i undervisningen. (Skolinspektionen, 2012:9)

Deliberativa samtal:

- samtal där skilda synsätt ställs mot varandra
- olika argument får utrymme
- samtal som alltid präglas av tolerans och respekt
- att lära sig lyssna på den andres argument
- samtal som har ett tydligt inslag av överenskommelser och kompromisser
- samtal där auktoriteter och traditionella uppfattningar får ifrågasättas
- samtal utan lärarledning, argumentativa samtal för att lösa och belysa olika problem utifrån skilda synvinklar.

Deliberativ värderingsmall för samtal

(Skolverket, "Förskolans och skolans värdegrund", s. 81)

| Deliberativa kriterier | Stämmer helt | Stämmer mycket | Stämmer | Stämmer lite | Stämmer inte alls |
|---|--------------|----------------|---------|--------------|-------------------|
| Förutsättningar | | | | | |
| Deltagarna initierar samtalet | | | | | |
| Deltagandet är frivilligt | | | | | |
| Deltagarna påverkar innehållet | | | | | |
| Deltagarna påverkar formen | | | | | |
| Tillräckligt med tid är avsatt | | | | | |
| Innehållet är relevant för deltagarna | | | | | |
| Genomförande | | | | | |
| Alla deltagare har rätt att tala | | | | | |
| Alla deltagare ges möjlighet att tala | | | | | |
| Innehållet engagerar | | | | | |
| Deltagarna granskar varandras bidrag | | | | | |
| Argument ges | | | | | |
| Förtydliganden av argument görs | | | | | |
| Argument ges för beslut | | | | | |
| Samtalet saknar störningar som till exempel <ul style="list-style-type: none"> - avbrytande - tolkningsföreträde - osynliggörande - förlöjligande | | | | | |
| Deltagarna lyssnar på varandras ståndpunkter | | | | | |
| Deltagarna uppmuntrar varandra att tala | | | | | |
| Deltagarna respekterar varandras åsikter | | | | | |
| Resultat | | | | | |
| Deltagarna eftersträvar enighet | | | | | |
| Deltagarna kompromissar | | | | | |
| Samtalets konsekvenser efterlevs | | | | | |
| Beslut följs upp | | | | | |
| Beslut omprövas | | | | | |

Övningar för personal

Övning 1 - vad ska vi ta vidare?

Introduktion

Denna övning syftar till att skapa förståelse mellan den som pratar och den som lyssnar. Att verkligen lyssna är motsatsen till att försöka övertyga, styra och manipulera varandra i ett samtal. Försök att uppmuntra den som pratar, förtydliga och utveckla, då hjälper deltagarna varandra framåt. Dela in deltagarna i par.

Regler:

- Fokusera på den som pratar. Lämna dina egna värderingar och åsikter åt sidan.
- Försök förstå, uppmuntra personen att utveckla sitt resonemang och ställ frågor som - hur menar du då?
- Bekräfta och visa att du lyssnar.
- Ställ öppna frågor, undvik ja och nej-frågor. Hur, vad, varför, på vilket sätt, är bra frågeord.
- Sammanfatta. Återberätta vad du har förstått av det du hört och fråga om du uppfattat rätt.
- Kroppsspråk. Visa med ögon, ansikte, hela kroppen att du lyssnar.
- Ta inte över, kom inte med kritik, råd eller egna lösningar utan att ha blivit tillfrågad.

a) Välj ett område som du kan mycket om. Berätta om detta i några minuter, den som lyssnar får kort återberätta vad som sagts och även lyfta vad som personen uppfattade som viktigast.

b) Den person som lyssnade:

- Hur kändes det att lyssna på det sättet?
- Vad var svårt?

c) Avsluta övningen med att gemensamt reflektera över övningens innehåll och när ni kan använda övningen i er verksamhet.

Tips!

Gör övningen tillsammans med elever!

Övningen kan med fördel genomföras med elever. Resonera kring övningen i helklass. När kan ni använda övningen?

Övning 2 - regler

Introduktion

Uppgiften består i att ta fram regler för samtal och sedan diskutera två och två. Därefter ska paret ta fram förslag på hur en konflikt kan lösas utan att det blir bråk. Välj gemensamt ut en konflikt, det behöver inte vara någon stor fråga utan kan till exempel handla om vikten av att diska efter sig i personalrummet. Bestäm att ni ska ha olika uppfattningar i frågan, inled sedan er diskussion.

Argumentera

Person ett börjar med att berätta om hur oansvarigt och hemskt det är med smutsiga koppar i personalköket och så vidare. Tänk på att ha goda argument. Person två ska till en början lyssna och riktigt fokusera på den som är arg.

- Hur låter personen, röstläge – högt eller lågt?
- Vad säger personen?

Ge repliker

Person två får börja ge repliker och måste tänka på att det ska bli en bra konflikt istället för bråk. Vilka strategier använder du/ni?

Diskutera gemensamt

Vad var lätt och vad var svårt i denna övning? När kan den användas med elever?

Ta fram regler

Diskutera förhållningsregler vid samtal och ta fram ett antal förslag som kan gälla i undervisningen.

Tips!

Förhållningsregler vid samtal

Det är viktigt att gruppen gemensamt kommer överens hur de ska agera tillsammans för att skapa ett bra samtalsklimat. De behöver därmed vara överens om vilka förhållningsregler de vill ha. När det finns gemensamma regler kan deltagarna påminna varandra om dessa.

- Alla får tala till punkt.
- Alla ges möjlighet till lika stort utrymme.
- Alla ska lyssna och delta.
- Vi får aldrig kränka eller förolämpa varandra.
- Det är okej att känslor kommer fram.
- Vi väljer själva vad och hur mycket vi vill dela med andra.
- Ingenting som sägs och framförs under övningarna får användas emot personen i andra sammanhang.
- Vi kan kritisera idéer eller åsikter – inte människor.
- Vi respekterar att vi har olika åsikter.
- Alla frågor är bra frågor. (["Lämställt hela tiden och En väg in"](#), pdf)

Reflektion

Avsluta övningen med gemensam reflektion.

- Vad ska man tänka på när man uttrycker sin ilska eller besvikelse till någon utan att det ska bli bråk?
- Vilka gemensamma regler är bra att ha för samtal?
- Diskutera era förslag på regler med eleverna och låt dem vara med och ta fram de slutgiltiga reglerna.

Övning 3 - strategier för hanterandet av kontroversiella frågor

Introduktion

Skolverket lyfter fram fyra kommunikationsstrategier som lärare kan använda sig av för hanterandet av kontroversiella frågor. De fyra typerna: debattledaren, normförmedlaren, fostraren och avvisaren som kan illustrera olika sätt att förhålla sig som lärare när en elev lyfter en kontroversiell fråga i klassrummet. Läs igenom beskrivningarna av de olika kommunikationsstrategierna nedan.

Debattledaren

En debattledare låter elever motivera sina åsikter och ger övriga i gruppen chansen att kommentera. Debattledaren ger sedan själv, så objektivt som möjligt, sin syn på saken i en diskussion och låter eleverna pröva olika argument och själva ta ställning. Debatten kan sluta med att deltagarna tycker olika.

Förslag är här att arbeta med källkritik och att eleverna kritiskt granskar olika åsikter och ståndpunkter, även utifrån olika perspektiv.

Fakta

Vad är källkritik?

Vid samtliga lektioner är det viktigt att ha ett källkritiskt förhållningssätt då eleverna söker efter information till materialets olika övningar. Källkritik är en metod för att granska information från olika källor. Metoden hjälper eleverna att ta reda på om informationen går att lita på och om den är användbar för deras arbete.

Att utveckla den kritiska förmågan och att ta upp frågor kring källkritik finns inskrivet i kursplanerna för samhällskunskap, historia och svenska. Behoven styr vilka källor eleverna kan använda då de söker information i olika sakfrågor.

Fyra källkritiska principer

Äkthet - Kontrollera om källan är tillförlitlig.

Tidssamband - Ta reda på när källan skapades. En samtida källa är generellt sett trovärdigare än en källa som skapats långt efter en händelse. Till exempel så förändras vårt minne ju längre tiden går.

Oberoende - Undersök om källan är beroende av andra källor, till exempel om den har blivit påverkad av rykten.

Opartiskhet - Granska om källan är förvrängd på grund av personliga, ekonomiska eller politiska intressen. (Thurén, 2013)

Normförmedlaren

Enligt denna kommunikationsstrategi öppnar läraren för diskussion, gör tydliga markeringar och reagerar på elevers uttalanden. Normförmedlaren hänvisar till samhälleliga normer och eventuell lagstiftning och förmedlar på så sätt de normer eleverna bör bejaka och hur de bör ta ställning.

Fostraren

Enligt en fostrande kommunikationsstrategi låter läraren inte yttrandet leda till en diskussion i klassrummet eftersom en sådan diskussion skulle störa undervisningen. Fostraren vill undvika att alla elever blir indragna i diskussionen och diskuterar istället med den enskilda eleven efter lektionen. Eftersom det inte blir någon diskussion i klassrummet får eleverna inte möjlighet att pröva sina argument eller ta ställning till yttrandet.

Avvisaren

Enligt denna kommunikationsstrategi förhindras dialog och avvisaren markerar med en kort motivering sitt avståndstagande. Avvisaren tillåter inte fortsatt diskussion och skulle eleven, eller någon annan elev, fortsätta att framföra liknande yttranden avvisar läraren dessa elever från klassrummet och den ordinarie undervisningen kan fortsätta. (Skolverket, 2010)

Strategier

Vilken eller vilka strategier har du själv använt dig av och varför?

Resultat

Vilka resultat ledde agerandet till i olika situationer?

Egen reflektion

Ytterligare tre alternativa kategorier som identifierats i en studie är

- **Undvikarna** (vill helst inte se eller ta sig an kontroversiella frågor)
- **Grävarna** (tar sig an frågor och ser dem som ett sätt att bryta ny mark)
- **Taktikerna** (har tänkt över för och nackdelar, väljer den säkra vägen och försöker neutralisera detta) (Långström & Virta, 2011)

Har du någon gång använt dig av dessa strategier?

Övning 4 - didaktiska val för undervisningen

Introduktion

Rasism och främlingsfientlighet är frågor som kan blossa upp i en skola och som kan ta sig uttryck på olika sätt. Skolledare och lärare behöver anamma olika former av antirasistiska handlingar och undervisningsalternativ. Något som forskarna Emma Arneback och Jan Jämte, båda verksamma vid Örebro universitet, framhåller är att det inte finns någon färdig paketlösning eller quick fix som går att importera eller applicera i alla lägen. Insatser som sätts in vid olika former av antirasistiska handlingar, vid hanterande av fördomar och attityder, dominerande och utestängande normsystem med mera, behöver vara anpassade till den specifika problembilden, anpassade till den kontext och de lokala omständigheter som präglar den egna skolan. (Jämte, 2012, Arneback, 2014)

Läraryrket innebär ett flertal komplexa didaktiska val. Arneback och Jämte lyfter fram fem undervisningsalternativ som avser att skapa pedagogiska processer för att motverka rasistiska föreställningar, praktiker och strukturer.

Metoder - Enskild övning för personal.

Gå igenom de fem olika metoderna och fundera över om du använder dig av dessa och när du i så fall gör det?

En dialogisk undervisning

- Syftar till att utmana rasistiska föreställningar genom olika former av diskussioner och demokratiska samtal. Eleverna får fram olika synsätt för att låta olika åsikter mötas och prövas mot varandra. Tanken bakom denna form av undervisning är att först när ett rasistiskt uttryck blir utmanat finns möjlighet till förändring.
- Inom denna form av undervisning finns en föreställning om att ensidig och isolerad kommunikation är en bakomliggande orsak till rasism.

En kunskapsförmedlande undervisning

- Syftet är att utmana rasistiska föreställningar genom kunskap. Eleverna ges möjlighet att utveckla kunskaper om till exempel etniska minoriteters kultur och historia, för att motverka stereotypa föreställningar.
- Tanken bakom den kunskapsförmedlande undervisningen baseras på att kunskapsbrist är den bakomliggande orsaken till rasism.

En värdeförmedlande undervisning

- Syftar till att gestalta, förmedla och förankra specifika värden i undervisningen. Inom denna undervisning får eleverna delta i undervisning som får dem att utveckla önskvärda värden genom att förhålla sig till laddade situationer i nutid och dåtid. Att eleverna får samtal om betydelsen av olika värden.
- Den värdeförmedlande undervisningen baseras på föreställningen att en önskad socialisation av värden är en grund för rasism.
- Ett förslag på arbetssätt och metod i undervisningen avseende en värdeförmedlande undervisning är rollspel.

En normkritisk undervisning

- Synliggör hur normer, privilegier och diskriminering har verkat historiskt och i nutid. Eleverna får möjlighet att få syn på strukturella mönster, till exempel system av inkludering, exkludering, exploatering vilket gör det möjligt att utmana förtryckande föreställningar, ojämlika strukturer och privilegiesystem i samhället och skolan.
- Den normkritiska undervisningen baseras på föreställningen om att grundläggande maktstrukturer och dominerande normsystem i samhället är en bakomliggande orsak till rasism.
- Ett förslag på moment kopplat till en normkritisk undervisning är att arbeta med historiebruk.

En relationell undervisning

- Bygger på tanken att läraren skapar goda relationer i klassrummet. Eleverna ska ges möjlighet att bli en del av en positiv miljö.
- En grundläggande tanke är att om en elev upplevt omsorg, respekt, solidaritet och medkänsla kommer att bära dessa ideal i framtida möten med medmänniskor.
- Den relationella undervisningen baseras på föreställningen om att en negativ självrelation är en bakomliggande orsak till rasism. (Ljunggren et al. Kontroversiella frågor, s. 53-54)

Diskutera

Dela med dig av undervisningsstrategier som du anser fungera väl. Diskutera med en kollega.



Samarbete med kommunen

Läraren och skolambassadören för EU, Therese Johansson, berättar om hur Gislaveds gymnasium samarbetar med kommunen

Skolan har ett kontinuerligt samarbete med kommunens Demokratiberedning, vilket är en avdelning bestående av politiker och tjänstemän som har i uppdrag att samtala med och lyssna in kommuninvånarnas åsikter och tankar mellan valen. Det projekt som bedrivs mellan Gymnasiet och kommunen driver projektet 'Gymnasiedialogen' där eleverna kan framföra sina idéer direkt till politikerna. Målet är att detta ska leda till ett ökat samhällsengagemang och kanske även ett deltagande i kommunpolitiken.

Upplägg

Politiker och tjänstemän besöker klasserna under deras samhällskunskapslektioner. Kommunpolitikerna berättar hur kommunen styrs och hur en som invånare kan påverka samhällsutvecklingen. Därefter presenteras en politisk fråga som är aktuell i någon av kommunens nämnder.

Eleverna får reflektera och brainstorma kring ämnet tillsammans med politikerna och tjänstemännen. Innan lektionen avrundas får klassen en konkret frågeställning som de, under några veckor ska undersöka och ta ställning till.

Exempel på ämnen/ärenden som använts i Gymnasiedialogen:

- Hur bör fältarna jobba i kommunen?
- Ska det införas frivilliga drogtester i skolan?
- Vilka gymnasieprogram ska erbjudas på Gislaveds gymnasium?
- Psykisk ohälsa hos unga.
- Problemet att det är lätt och billigt att få tag på droger.

Eleverna arbetar med frågan under några veckor på samhällskunskaps- och svensklektionerna. Det de kommer fram till skriver de ner i varsin argumenterande text som överlämnas till kommunen.

Politikerna tar del av texterna och besöker därefter klasserna en andra gång. Eleverna får på så sätt möjlighet att utveckla sina förslag och argument. Vid diskussionerna delas eleverna in i mindre grupper och i varje grupp deltar en politiker.

På våren äger ett tredje möte rum då kommunens företrädare berättar hur elevernas synpunkter och förslag använts i nämnderna.

STEG 4 - LÄROPLANEN

Var är vi? Vart ska vi?

Undervisning om värdegrund, demokrati och kontroversiella frågor ingår i skolans läroplan, vilket ger ett tydligt mandat för undervisning om dessa frågor. Läroplanernas del 1 och 2 kan fungera som ett viktigt stöd för hur frågorna ska hanteras.

- För det första genom att skapa ett klimat som bygger på en gemensam värdegrund: ett klimat där spänningsfält inte ses som något farligt, utan som en naturlig del av tillvaron i en demokrati. Olika åsikter behöver beaktas, mångfalds- och identitetsfrågor hanteras på ett lyhört sätt och där diskussion, inte hotelser och våld, används för att lösa konflikter.
- För det andra genom att ge eleverna möjlighet att utveckla och använda den samarbetsförmåga och det kritiska tänkande som krävs för att på ett konstruktivt sätt hantera spänningsfält. Det kan exempelvis röra sig om att lyssna, uttrycka en åsikt, argumentera, känna igen stereotyper, bedöma tillförlitligheten i källor och argument och söka efter alternativa tolkningar och perspektiv.

Värderingsövningar

Värderingsövningar kan vara ett bra sätt att föra inledande samtal kring demokrati och kontroversiella frågor. Övningarna hjälper till att inleda samtal och de som deltar får en möjlighet att tänka efter, träna sig i att lyssna på andra och uttrycka sina åsikter. Det är också ett sätt att träna sig i att motivera sina ståndpunkter och öva på att respektera andras.

Regler för värderingsövningar

- Alla fattar själva beslut om hur man tar ställning och man är själv ansvarig för sin egen åsikt.
- Respektera varandras åsikter. Det innebär bland annat att inte hoppa på någon för vad personen tycker. Lyssna på vad personen säger och försök istället att formulera dina egna tankar.
- Avfärda inte andras åsikter som fel utan lyssna, diskutera och försök förstå de andra deltagarna.
- Fråga om du inte förstår vad en annan person menar.

- Det är alltid okej att ändra sig och då visa det genom att ställa sig någon annanstans, även under diskussionens gång. Att formulera sina egna tankar och spegla sig i hur andra resonerar bidrar till nya tankar.
- Syftet med diskussionen är inte att övertyga de andra deltagarna om vad som är rätt åsikt, utan att öva på att ta ställning och reflektera kring ett tema och sin egen åsikt.
- Det finns inga rätta svar.
- Värderingsövningar är inte ett sätt att genom diskussion tömma ut ett ämne, allt kommer inte att hinna sägas, men kan följas upp senare.

Tips!

Ta fram reglerna tillsammans med eleverna!

I undervisningen passar det bra att ta fram regler för värderingsövningar tillsammans med elever.

Övning 1 - läroplanen och kontroversiella frågor

Introduktion

Det finns ett flertal kontroversiella frågor som har direkt koppling till olika ämnen i skolan. I denna övning ska lärarna identifiera frågor som är kontroversiella för närvarande – i skolan, lokalt, regionalt, nationellt och internationellt.

Dela in personalen i mindre grupper. Det bästa är om grupperna är blandade, med olika ämneslärare och personal med olika erfarenheter och kompetensområden.

Genomförande

Diskutera följande frågeställningar:

- Vilka frågor är kontroversiella just nu? Är det några av dessa frågor som omfattas av skolans läroplan? Rangordna frågorna efter hur relevanta de förutsätts vara för de ungdomar som de möter.
- Välj ut de mest relevanta frågorna och försök hitta beröringspunkter mellan dessa frågor och olika ämnen i läroplanen. Skriv ner detta.
- Förmedla beröringspunkterna till ämneslagen eller de ämnesansvariga lärarna.

Ämneslagen kan sedan diskutera hur dessa frågor kan införlivas i ämnesundervisningen.

Tips!

Vad kan olika ämnen bidra med i arbetet med kontroversiella frågor?

Europarådet har listat ett antal kontroversiella frågor som ett visst ämne har särskilda förutsättningar att ge förståelse för. Listan kan fungera som inspiration när lärare ska undersöka vilka frågor som kan vara kontroversiella i olika ämnen.

Litteratur – förståelse för personliga frågor, till exempel sexualitet, och sociala frågor, till exempel rasism och likabehandling eller attitydförändringar över tid.

Språk – förståelse för olika länder och kulturer, kulturförbindelser, attityder.

Historia – olika perspektiv på det förflutna, nationalismens, fascismens, antisemitismens och historiebruk lyfts i exemplen.

Islamofobins ursprung - synen på kön, sexualitet och funktionsnedsättning under historien.

Naturkunskap – utvecklingsläran, klimatförändringar, djurförsök, stamcells forskning eller genetiskt modifierade livsmedel.

Religion – religiös mångfald, tolkningar av religiösa texter, användning av religiösa symboler som krucifix och hijab.

Sex- och samlevnadsundervisning – sexuell läggning, hbtq-rättigheter, abort eller narkotikaanvändning.

Matematik – olika talsystem, användning och missbruk av statistik, till exempel när det gäller brott och invandring.

Samhällskunskap – olika politiska system, politiska partier, politik och ideologier.

Idrott – kulturella attityder till idrott, könsrelaterade mönster inom idrotten, kontroversiella frågor som dopning.

Bild – kulturella attityder till konst, konst som propaganda och protest, användning av konst för informationsändamål.

Informations- och kommunikationsteknik – unga människors radikaliserings via sociala medier, pornografi, personlig integritet på internet, e-demokrati och onlinekampanjer.

Geografi – lokala frågor, till exempel uppförande av kyrkor och moskéer, rennäringen, exploatering av naturskyddade områden, trafikplanering och segregering, eller globala frågor, till exempel rättvis handel, migration, klimatförändringar och etisk turism.

Musik – kulturella attityder till musik, musik som propaganda och protest, rasistiska och sexistiska texter i musik. (Europarådet, *Hantera kontroversiella frågor*, s. 26–27)

Tips på hur möjligheterna i olika skolämnena kan tillvaratas!

- Identifiera mångfalden i ämnet – bland annat genom motstridiga åsikter, olika perspektiv, värdekonflikter och kulturella eller andra skillnader.
- Använd verkliga problem som utgångspunkt för lärandet – skolrelaterade utmaningar som till exempel kränkningar och diskriminering.
- Ge eleverna möjlighet att uttrycka sig och diskutera – både i mindre grupper och inför hela klassen.
- Utveckla samarbetsförmågan och förmågan till kritiskt tänkande – vilket inbegriper diskussionsförmåga.
- Uppmuntra eleverna att föreslå egna diskussionsämnen – och även följa upp spontana förslag när så är lämpligt. (Europarådet, *Hantera kontroversiella frågor*, s. 26)



Gymnasiesärskolans utmaningar, specialkompetens och vägen framåt

Ola Rick, Rektor för gymnasiesärskolan i Uppsala kommun, Fyrisskolan GS och Jälla GS

Inom gymnasiesärskolan arbetar vi mycket med svåra ord och begrepp i undervisningen, vi måste ofta stanna upp, förklara och ge exempel. Vi skapar mycket undervisningsmaterial själva, anpassar material som finns i läroböcker, arbetar med bildstöd och tittar ofta på material som Specialpedagogiska skolmyndigheten, SPSM har på sin hemsida.

Den relationsskapande delen är väldigt viktig för oss. Lekens principer är viktig, det är en stor del. För att arbetet ska ge effekt behöver det vara roligt och viktigt, eleverna behöver förstå innehållet. Att hitta former för detta är betydelsefullt. Eleverna kan till exempel lära sig genom att spela spel så att de får öva, utmanas och samtidigt ha roligt.

Vårdnadshavare visar självförtroende och framhåller att vi har koll på vad vi gör, men det vi behöver tänka kring är att:

- Jobba mer systematiskt.
- Beskriva vad vi gör, den tysta kompetensen bland personalen måste komma fram.
- Vi behöver bli bättre på att fråga vad som görs i undervisningen. När eleverna bakar lär de sig om måttenheter, de lär sig läsa recept, matematik, övar samarbete och lär sig laga mat. De lär sig även svåra ord och glosor i flera olika ämnen, vi behöver bli bättre på att säga vad vi gör och varför vi gör det.
- Vi behöver även bli bättre på att beskriva skillnaden mellan olika beslutsnivåer i en demokrati. Den stora utmaningen är begreppen och att man tar för stora kliv. I särskolan behöver vi fundera över olika arbetsformer i klassrummet. Det fungerar inte med en stor klass med många elever och en lärare som pratar. Det finns grundläggande pedagogiska utmaningar för lärare, här är det viktigt att arbetet sprids på fler personalgrupper.

Övning 2 - läroplansövergripande speeddejting!

Introduktion

Flera kontroversiella frågor rör sig över ämnesgränserna. Ofta kan det vara bra att fler personal och olika ämnen hanterar en fråga. Dessutom är skolbibliotekarien en värdefull resurs. Om ledningen vill uppmuntra personalen att ta upp fler kontroversiella frågor i undervisningen är det en bra början att anordna ”läroplansövergripande speeddejting”.

Genomförande

- Ordna borden med tre stolar på varje sida.
- Dela upp personalen i grupper om sex. En grupp får inte omfatta flera personer från samma ämne.
- Dela upp varje grupp i tre par kring varje bord.
- Varje par ska identifiera minst en kontroversiell fråga som berör båda deras ämnen.
- Roter ett steg i gruppen efter några minuter och upprepa.
- Paren antecknar sina idéer och diskuterar dem efteråt med de övriga kollegerna.

Tips!

En kärnkraftsdiskussion!

Ett område som lyfts fram som kan vara en intressant och som väcker känslor är för eller emot kärnkraft. Flera grupper erbjuder motstridiga förklaringar och lösningar.

Övning 3 - dela med sig

Introduktion

För att få reda på hur arbetet går till i praktiken är det bra att avsätta tid för att dela med sig av goda exempel. Lärarna kan uppmuntras att ta upp de känsligaste ämnena, diskutera dem och förklara hur de försöker hantera dem i praktiken.

Genomförande

Dela in personalen i mindre grupper. Diskutera följande frågeställningar:

- Vilka nya arbetsformer, till exempel andra undervisningsmetoder, samarbete med kolleger som undervisar i andra ämnen, eller samordning av arbetet inom ett ämne eller en årskurs, kan bli nästa steg? Välj ut minst en ny metod eller strategi vardera och prova.
- Kan studie- och yrkesvägledare eller skolbibliotekarie medverka i arbetet i undervisningen? På vilket sätt?
- Vilka lärdomar tar ni med er efter att ha genomfört övningen?

STEG 5 - ELEVINFLYTANDE

Elever har rätt till formellt demokratiskt inflytande genom elevrådsrepresentanter och elevskyddsombud, det står i skollagen och i arbetsmiljölagen. (Skolverket, "Elevinflytande och elevråd")

Skolverket lyfter fram att elevinflytande över undervisningen kan bland annat handla om;

- vilket läromedel som ska användas,
- i vilken takt och ordning olika uppgifter ska göras,
- vilka arbetsformer man ska använda, och
- på vilket sätt en uppgift ska redovisas.

Delaktighet och inflytande

Delaktighet och inflytande gör att eleverna kan spela en aktiv roll i undervisningen och i sitt eget lärande. Eleverna kan föreslå och välja ut kontroversiella frågor för diskussion, yttra sig om de använda undervisningsmetoderna, kontrollera om undervisningsmaterialen är vinklade och ta fram riktlinjer för gästtalare, som politiker och offentliga tjänstemän.

Elevinflytandet gör att eleverna kan påverka hur kontroversiella frågor hanteras på skolan. De kan till exempel lämna feedback om hur kontroversiella frågor hanteras, utvärdera upplevelsen av olika undervisningsmetoder, ta reda på vad eleverna har för utbildningsbehov, fästa uppmärksamheten på nya och framväxande spänningsfält och vara med och fatta beslut om skyddsåtgärder – till exempel när det gäller externa föredragshållare eller, när så är lämpligt, blockering av webbplatser med skadligt innehåll. Det är både nödvändigt och betydelsefullt att eleverna är närvarande och synliga i skolans arbete.

Vilka former av elevinflytande finns det?

Det finns olika former av elevinflytande. I sin enklaste form är inflytandet begränsat till att eleverna säger vad de tycker. I sin mest avancerade form kan eleverna leda kollektiva åtgärder med både elever och vuxna. På den grundläggande nivån ses eleverna som en källa till information om skolan. På högre nivå går de i bränschen för förändring.

I takt med att eleverna blir äldre och mognar kan de ges mer komplicerade och ansvarsfulla uppgifter. I alla åldrar kan dock de flesta elever utföra enkla uppgifter på alla nivåer och bör uppmuntras till detta. Ju mer engagerade de är, desto mer motiverade blir de.

Typer av elevinflytande

Europarådet listar elevinflytandet som en skala från uttryckande av åsikter till ledarskap.

- **Uttryck** – kommer med åsikter.
- **Samråd** – uppmanas att komma med åsikter.
- **Medverkan** – deltar i möten.
- **Medinflytande** – har en formell funktion i beslutsfattandet.
- **Aktivt deltagande** – identifierar problem och tar fram lösningar.
- **Ledarskap** – planerar och fattar beslut. (Europarådet, *Hantera kontroversiella frågor* s. 30)

Arbetsgång för att påverka

Genom att ge eleverna praktiska verktyg och sätt att handla genom olika faser stöttas elevernas demokratiarbete i skolan. Beskriv följande faser för eleverna och låt eleverna själva fylla faserna med innehåll.

Insamlingsfas: Samla in fakta kring de frågor eleverna vill vara med och påverka. Vilka frågor kan tas via elevråd och vilka i undervisning?

Analysfas: Finns det problem/motstånd att ta hänsyn till? (Aktiviteter som påverkar ordinarie schema, kostnader med mera.)

Förhandlingsfas: Vem/vilka måste ni förhandla med? (Rektor, ansvariga lärare för olika ämnen, elevråd, kommunen med flera.) Måste någon kampanj bedrivas och vad vill ni framföra i kampanjen?

Protestfas: Vad ska ni göra om ni inte blir lyssnade till? Hur får ni fram ert budskap? Vilka olika former av demokratiska protestaktioner finns det? (Boka möte, samtala, hänvisa till styrdokument och hävda att skolans uppdrag överensstämmer med det arbete som ska göras och så vidare.)

Utredningsfas: Om ni fortfarande inte får gehör för era åsikter och idéer kanske ni behöver arbeta mer med ert förslag. Hur gör ni det? Vad kan utvecklas? (www.minoritet.se)

Övning 1 - sluta – börja – fortsätt

Introduktion

Övningen ”sluta – börja – fortsätt” är en bra övning för att få reda på vad eleverna tycker om arbetsätt och metoder. Dessutom är det ett konkret sätt att arbeta med elevinflytande. Metoden kan användas när ett arbetsområde ska planeras eller när ett område ska utvärderas, för att se bra saker som gruppen gör och vill fortsätta med, eller det som gruppen tycker är dåligt och vill sluta med.

Genomförande

Ta fram tre papper, med följande rubriker:

Fortsätta

- Det här gör vi bra och vill fortsätta med.

Börja

- Vad kan vi börja med?
- Har vi en idé vi vill genomföra?

Sluta

- Vad ska vi sluta med?
- Vad vill vi ta bort?
- Vad är vi inte nöjda med?

Låt varje elev tänka själv i några minuter. Var och en skriver sedan ner vad de tycker på post-it-lappar och sätt upp under respektive rubrik på bladen.

Diskutera sedan i mindre grupper och rösta fram de förslag som ni vill genomföra.

STEG 6 - VÄGLEDNING OCH STÖD

Behovet av personlig vägledning och stöd, för både lärare och elever, är en avgörande faktor för framgångsrik hantering av kontroversiella frågor. Att ta itu med svåra frågor kan vara jobbigt då frågor kan ge upphov till starka känslor och kan vara förenat med olust och leda till splittring.

Kontroversiella frågor finns i samhället och istället för att undvika dessa behöver vi lära oss hantera dem, men det kan behövas olika typer av stöd längs vägen.

Europarådet lyfter fram två skäl till att lärare behöver stöttning:

- För att övervinna den första oron över att undervisa om vissa frågor, så att de känner sig säkra och inte undviker dem. Det kan vara oro på grund av brist på ämneskunskap, tankar på vad som kan gå snett, till exempel att läraren förlorar kontrollen i klassrummet, att eleverna blir upprörda eller att vårdnadshavarna klagar.
- Lärare kan behöva hjälp i att hantera de problem som kan uppstå i undervisningen, till exempel ordningsproblem, problem med trygghet och studiero, upplevelser av kränkande behandling, konflikter eller motsättningar mellan olika grupper, vårdnadshavarnas reaktioner, trakasserier eller hotelser – i eller utanför skolan. Här kan personlig hjälp och stöd vara nödvändigt. (Europarådet, *Hantera kontroversiella frågor* s. 35)

Vad kan skolans ledning göra?

Det viktigaste skolledningen kan göra för att stötta personalen i påfrestande situationer är att försöka skapa ett klimat som gör det lättare för lärarna att be om hjälp. Det innebär att ledningen är lyhörd för och känner igen situationer som kan framkalla ett plötsligt behov av vägledning eller stöd.

Åtgärdsrutiner för att stötta personalen i påfrestande situationer

Introduktion – hjälp nyanställda att förbereda sig på de utmaningar som kan uppstå när de tar itu med kontroversiella frågor för första gången.

Ordningsregler och rutiner – en tydlig ram för ledningens och personalens ansvar i centrala frågor som trygghet och studiero, arbetet mot kränkande behandling samt kommunikation med vårdnadshavare och externa aktörer som socialtjänst, polis och civilsamhälle.

Formell vägledning – för undervisning om kontroversiella frågor, bland annat med tips på hur man agerar utifrån skolans värdegrund och sina egna värderingar.

Kompetensutveckling – för hantering av kontroversiella frågor i skolan.

Kontakter med andra skolor – lära sig hur personalen på andra skolor hanterar svåra situationer.

Stödmaterial – praktiska referensmaterial som kan användas på lektionerna, till exempel om hur kränkningar eller grovt språk kan bemötas.

Coachning – möjligheter till personligt och känslomässigt stöd från erfarna kollegor, bland annat med råd kring hur nya och utmanande frågor hanteras.

En mentor i kontroversiella frågor – en erfaren kollega som kan ge individuellt stöd.

Lärarforum – möjligheter för lärarna att ta upp bekymmer, till exempel på personalmöten eller i arbetsgrupper.

Så kan skolan ge stöd

Europarådet lyfter fram vikten av att arbetet är gediget genomarbetat och långsiktigt. Det viktigaste skolledningen kan göra för undervisningen är att försöka skapa en miljö där eleverna känner sig trygga och uppmuntras att tala, och där eleverna lyssnas på. Det innebär att personalen måste lära känna eleverna som individer och vara medvetna om deras behov. Eleverna måste veta att det finns vuxna på skolan som de kan tala med om sina bekymmer. (Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 33–34)

Åtgärds punkter för elever för att stötta dem i påfrestande situationer

- Ordningsregler – en tydlig ram för vem som gör vad när det gäller exempelvis åtgärder mot mobbning, säkerhet på nätet och arbetet med trygghet och studiero.
- Undervisning om hur olika former av påtryckningar hanteras från klasskompisarnas sida. I detta arbete är det bra att samarbeta med skolans studie- och yrkesvägledare som kan bidra med kunskap om och arbete med valkompetens och självkänedom.
- Särskilt skyddsombud – en person som eleverna kan vända sig till för att få känslomässigt stöd och som är första kontaktpunkten för elever, vårdnadshavare, lärare och övrig personal samt andra berörda i alla barnskyddsfrågor.
- Engagemang från vårdnadshavarnas och samhällets sida – nära samarbete

med vårdnadshavarna i frågor som rör enskilda elevers trivsel, elevhälsa och företrädare för lokalsamhället. (Europarådet, *Hantera kontroversiella frågor*, s. 35)

Studie- och yrkesvägledning

Enligt skollagen har alla elever rätt till studie- och yrkesvägledning. (2 kap., 29 §, 2010:800) Den ska utgå från elevens behov och förutsättningar, genomföras på ett professionellt sätt och vila på en vetenskaplig grund.

All personal i skolan ska verka för studie- och yrkesvägledningens genomförande. Tillsammans ska man stärka, systematisera och synliggöra det arbete som görs.

Utbildningen ska främja allsidiga kontakter och social gemenskap och ge eleverna en god grund för aktivt deltagande i samhällslivet. (10 kap., 2 §, skollagen)

Tre delar av SYV-uppdraget

Eleverna behöver utveckla kunskaper om;

- arbetslivet,
- arbetsmarknaden,
- utbildningssystemet och utbildningsvägar
- i en ständigt pågående samhällsutveckling.

Eleverna behöver få relatera kunskaperna till sig själva och få insikter om;

- sina intressen,
- förmågor,
- möjligheter och eventuella begränsningar.

Eleverna behöver få förutsättningar att reflektera över sig själva och sin egen utveckling i förhållande till sina mål inför framtiden. (Skolverket)

Generell/vid vägledning

Det finns olika delar av skolans studie- och yrkesvägledningsuppdrag. All verksamhet som bidrar till att ge elever kunskaper och färdigheter som underlag för att fatta beslut om framtida studie- och yrkesval;

- praktiska arbetslivserfarenheter, till exempel arbetsplatsförlagt lärande, APL,
- undervisning om arbetslivet,
- studiebesök,
- utbildningsinformation,
- aktiviteter för att utveckla elevens självkänedom.

Individuell/snäv vägledning

Den personliga vägledning som studie- och yrkesvägledaren ger i form av vägledningssamtal;

- individuellt och i grupp
- enskilda elever får möjlighet att reflektera över sig själva i relation till olika framtidsvägar.

Skolinspektionen granskade 2019 den generella studie- och yrkesvägledningen i undervisningen på yrkesprogram i gymnasieskolan. Huvudresultaten är att arbetet med studie- och yrkesvägledning i vid bemärkelse har låg prioritet och att studie- och yrkesvägledningen inte anpassas tillräckligt utifrån en föränderlig arbetsmarknad.

Tips!

Rapporten "Studie- och yrkesvägledning i undervisningen på yrkesprogram i gymnasieskolan" 2019 (pdf)

Lärarna undervisar om yrken och arbetsmarknad men ser det oftast inte som studie- och yrkesvägledning. Vidare måste lärarnas behov av kompetensutveckling särskilt uppmärksammas.

Konkreta mål behöver sättas upp avseende att studie- och yrkesvägledningen ska verka kompensatoriskt så att alla elever har samma möjligheter att välja framtida studier och yrken utan begränsningar utifrån föreställningar om kön och social eller kulturell bakgrund.

Rektor måste ta ansvar för samverkan och samordning mellan olika professioner på skolan.

Frågor att diskutera vidare för personal på skolor

- Hur kan vi bättre synliggöra och kommunicera att vi arbetar med studie- och yrkesvägledning?
- Hur kan vi arbeta mer medvetet och organisera ett arbete för att motverka begränsningar i elevernas studie- och yrkesval utifrån kön, social och/eller kulturell bakgrund?
- Vilka konkreta mål kan sättas upp?



Studie- och yrkesvägledning i praktiken

David Spak, studie- och yrkesvägledare. Årets vägledare i Sverige 2019.

På vilket sätt hör studie- och yrkesvägledning och demokrati ihop?

En vägledning av hög och god kvalitet ökar elevernas valkompetens och förbereder dem på att bli aktiva och demokratiska samhällsmedborgare. Det är viktigt att känna till vilka valmöjligheter man har och skaffat verktygen för att kunna göra val och se konsekvenserna av dem.

Den generella vägledningen är otroligt viktig. Den syftar till att utveckla elevernas kompetens att göra väl grundade val av framtida studier och yrkesinriktning. En väl utvecklad generell vägledning kan skapa en meningsfull och värdeskapande skolgång, då eleverna kan koppla omvärlden, till exempel arbetsmarknadskunskap, till sin skolgång på ett nytt sätt. På lång sikt finns det stora samhällsekonomiska vinster med en generell vägledning av hög kvalitet.

Hur kan man arbeta med skola-arbetsliv i undervisningen?

Det är viktigt att arbeta integrerat med skola-arbetsliv för att stärka eleverna och utveckla deras kontakter med såväl organisationer som företag. Jag arbetar med egenskapade yrkeskort. Genom yrkeskortet kan eleverna dels se en bild på yrket, dels ta del av enkel och lättläst information, utbildning till yrket och närliggande yrken. Jag visar också yrkesfilmer och vi går på VR-studiebesök med hjälp av Yrkesjakten från Arbetsförmedlingen och fördjupar oss i olika yrken.

Vi går på yrkespromenader och fysiska studiebesök och genomför praktik i olika former. Med hjälp av egenskapskort pratar vi om egenskaper, styrkor och förmågor som är viktiga i ett kommande yrkesliv. Tillsammans med lärarna kopplar vi dessa till både elevernas yrkesaspirationer och aktuella skolämnen. I svenska och samhälle kan eleverna få öva på att intervjua varandra, skriva personliga brev och skapa CV. Det är också viktigt att eleverna får information om såväl den svenska som den globala arbetsmarknaden. En annan viktig sak man bör arbeta med är den normkritiska vägledningen. Till exempel genom att diskutera, resonera och problematisera kring yrkens status, vilka yrken som är nödvändiga i samhället och hur könsfördelningen på arbetsmarknaden ser ut.

Kan du beskriva samarbetet mellan skola och arbetsliv. Hur kan det gå till?

Ett bra samarbete kan handla om att ett företag tar emot elever på praktik/APL. Vid ett välfungerande samarbete skapas en meningsfull och värdeskapande verksamhet för både elever och företag. På lång sikt kan företagen trygga sin egen kompetensförsörjning och ge eleverna en meningsfull utbildning och värdefulla arbetslivserfarenheter. En annan form av samarbete är fadderföretag eller skarpa case, där elever med stöd från såväl skola som företag får arbetsuppgifter att lösa som syftar till att utveckla företagets verksamhet. Att arbeta med skarpa case skapar en meningsfullhet och motivation hos eleverna.

Varför är det viktigt med APL/praktik?

Eleverna får chans att omsätta sina teoretiska kunskaper i praktiken, vilket sannolikt ökar motivationen och känslan av meningsfullhet och sammanhang. Eleverna skaffar också väldigt viktiga arbetslivserfarenheter vilket gör dem mer förberedda inför kommande yrkesliv och mer anställningsbara. Genom APL/praktik kan företagen också på lång sikt trygga sin kompetensförsörjning.

Vad kan det innebära om eleverna inte får vägledning?

Bristande vägledning kan resultera i felval, skolavhopp och studieavbrott vilket leder till stort personligt lidande och inte minst enorma samhällskostnader. En fullständig gymnasieutbildning är ofta entrébiljetten och nyckeln till arbetslivet och skolavhopp kan resultera i socialt utanförskap. Bra vägledning kan resultera i samhällsekonomiska vinster, en god kompetensförsörjning, minska utanförskap, arbetslöshet och personligt lidande.

Är det viktigt med en hela-skolan-ansats i arbetet?

Ja, när alla samarbetar och ser sin viktiga roll i skolans arbete med skola-arbetsliv kan en helhet skapas för eleverna. När eleverna känner sig delaktiga och ser en helhet skapas en meningsfullhet och elevernas valkompetens utvecklas. Jag har skapat handlingsplaner för gymnasieskolan och gymnasiesärskolan om arbetet med studie- och yrkesvägledning.

Gymnasiesärskola, studie- och yrkesvägledning

Handlingsplan gymnasiesärskolan

När eleverna lämnar grundsärskolan ska de ha:

- Utvecklat sin självkänedom och fått stöd i att utforska, identifiera och formulera såväl intressen, möjligheter och drömmar inför framtiden.
- Fått utrymme att utvecklas i en tillåtande miljö där alla i personalen aktivt arbetar normkritiskt för att motverka stereotypiska val av framtida utbildning och yrkesinriktning som grundar sig i kön, socioekonomisk och/eller kulturell bakgrund.
- Ökat sin medvetenhet om olika valalternativ som rör bland annat utbildningar och yrken.
- Fått kunskaper om samhället och arbetslivet.
- Fått förståelse för hur behov, egenskaper, värderingar och intressen samspelar med varandra.
- Utvecklat en förmåga att kritiskt granska och bedöma information för att kunna och ta ställning till fortsatta studier och yrkesinriktning.
- Fått kunskap om olika yrken och branscher och kunnat koppla detta till sina egna intressen, värderingar och egenskaper.

Årskurs 1

- Aktivitet: Information om den svenska och globala arbetsmarknaden och att söka jobb.
- Syfte: Få upptäcka branscher i sin närmiljö, nationellt och globalt och se dem som attraktiva arbetsgivare. Ökade kunskaper i jobbsökning, CV, personligt brev och anställningsintervju.

Årskurs 2

- Aktivitet: Diskutera yrkens status och vilka yrken som är nödvändiga i samhället. Entreprenörskap, att starta eget företag.
- Syfte: Reflektera kring utbildnings- och yrkesalternativ. Öka förståelsen och vikten av samhällets olika yrken. Få kännedom om vad det innebär att vara anställd eller starta eget företag.

Årskurs 3

- Aktivitet: Information om vidarestudier och högskoleprov. Livskunskap, arbete och privatekonomi.
- Syfte: Få kännedom om livet efter gymnasiet. Öka förståelsen för hur samhällsekonomin fungerar. Ökade kunskaper om arbete och privatekonomi. Få kännedom om utbildnings- och yrkesmöjligheter efter gymnasiet.

Gymnasieskola, studie- och yrkesvägledning

Handlingsplan gymnasieskolan

När eleverna lämnar gymnasieskolan ska de ha;

- Utvecklat sin självkänedom och fått stöd i att utforska, identifiera och formulera såväl intressen, möjligheter och drömmar inför framtiden.
- Ökat sin förmåga till individuell studieplanering.
- Kunskaper om samhället och arbetslivet och ökat sin medvetenhet om att arbetslivet förändras i takt med samhällsliga förändringar och vikten av ett livslångt lärande.
- Fått utrymme att utvecklas i en tillåtande miljö där alla i personalen aktivt arbetar normkritiskt för att motverka stereotypiska val av framtida utbildning och yrkesinriktning som grundar sig i kön, socioekonomisk och/eller kulturell bakgrund.
- Utvecklat en förmåga att kritiskt granska och bedöma information för att kunna och ta ställning till fortsatta studier och yrkesinriktning.
- Ökat sin förmåga att analysera olika valmöjligheter och bedöma vilka konsekvenser dessa kan ha.
- Fått kunskap om olika yrken och branscher.
- Ökat sin medvetenhet om påverkansfaktorer vid valsituationer, såsom genus, traditioner, kompisar och vuxna i ens närhet och
- Kännedom om olika möjligheter till fortsatt utbildning såväl i Sverige som i andra länder.

STEG 7 - VÅRDNADSHAVARES ROLL

Eftersom många kontroversiella frågor brukar uppstå oväntat är det bra om vårdnadshavare redan i förväg känner till hur sådana frågor diskuteras på skolan. Vårdnadshavare kan genom ett kort meddelande informeras om grundprinciper och typiska exempel på kontroversiella frågor som tas upp. Vid behov kan detta kompletteras med några korta kommentarer om de kontroversiella frågornas plats i läroplanen, fördelarna med att undervisa om kontroversiella frågor för barnens lärande och hur det hjälper dem i livet efter skolan.

Det är också bra att upplysa vårdnadshavare om arbetet med skolans värdegrund och framtagandet av ordningsregler och hur detta hänger samman med undervisningen om kontroversiella frågor – till exempel när det gäller beteende, åtgärder mot mobbning, diskriminering och jämställdhet. Vidare är det även viktigt att lyfta fram att skolan arbetar aktivt med elevinflytande och att elever är med och påverkar beslut som tas vid olika frågor som rör dem. För detta finns stöd i skollag och barnkonventionen.

Förslag på information till vårdnadshavare

Personal på vår skola;

- främjar diskussion och öppna samtal i undervisningssituationer,
- presenterar inte sina egna åsikter som fakta för eleverna,
- säger inte vad de själva tycker om andras åsikter om det inte är så att de strider mot skolans värdegrund,
- påstår inte att information är en åsiktsfråga om det gäller obestridliga fakta. (Europarådet, ”*Hantera kontroversiella frågor*”, s. 17)

Övning för personal

Information till vårdnadshavare

Introduktion

I exemplet ovan finns förslag på information som kan lämnas till vårdnadshavare. Hur kan sådan information se ut för er verksamhet?

Genomförande

Dela in personalen i mindre grupper och ta fram exempel på hur ni arbetar med skolans demokratiuppdrag och kontroversiella frågor. Se även till att eleverna kommer till tals då elever enligt skollag och arbetsmiljölag har rätt till inflytande. Enligt barnkonventionen, artikel 12, har barn rätt att uttrycka sina åsikter och få dem beaktade i alla frågor som berör dem. När åsikterna beaktas ska hänsyn tas till barnets ålder och mognad.

Skolledningen samlar in förslagen och tar fram den text som går ut till vårdnadshavare.

STEG 8 - RISKHANTERING

Riskhanteringen har två moment:

- Riskminskning, att vidta åtgärder för att minska risken och minska effekterna om det skulle hända något.
- Riskhantering, vilket innebär att förebyggande åtgärder vidtas. Först och främst behöver det finnas en tydlighet kring att det finns stöd i läroplanen för arbetet.

Många av de risker som är förknippade med undervisning om kontroversiella frågor beror på missuppfattningar eller brist på kunskap om läroplansmålen på området. Risken att trampa någon på tårna på grund av missförstånd kan minskas om det finns en logisk grund för undervisningen som alla förstår. Detta kan uppnås på flera olika sätt:

- Se till undervisningen och lärandet om kontroversiella frågor präglas av ett tydligt och konsekvent pedagogiskt ledarskap, till exempel genom undervisningsamverkan eller riktlinjer för personalen.
- Förklara för vårdnadshavarna varför skolan undervisar om kontroversiella frågor, till exempel genom informationsblad.
- Vara tydlig med skolans värdegrund, till exempel i skolans verksamhetsmål eller vision.
- Främja en skolkultur som präglas av tillitsfulla relationer, där eleverna kan säga vad de tycker om undervisningen och lärandet, lärarna kan diskutera sina utmaningar och problem och vårdnadshavare kan ge uttryck för sådant som bekymrar dem.
- Se till att kommunikationen är tydlig, till exempel i instruktionerna till hemläxor och information till vårdnadshavare.
- Utarbeta riktlinjer för aktiviteter som rör kontroversiella frågor, till exempel för föredragshållare som politiker, religiösa ledare eller ledare i lokalsamhället. Låt eleverna vara med i detta arbete.

Var, hur och när ska arbetet börja?

Om skolledningen vill minska några av de risker som är förknippade med undervisningen om kontroversiella frågor är det en bra början att göra en enkel riskbedömning. Identifiera först de största riskerna. Bedöm varje risk, både när det gäller möjliga effekter och sannolikhet, som ”hög”, ”medelhög” eller ”låg”. Eller också kan varje risk graderas på en skala från 0 till 5. Detta ger en god överblick över risknivån, vilket kan fungera som vägledning vid framtida åtgärder.

Göra en riskanalys

Farhågorna kan ni använda för att göra en riskanalys. Samla liknande farhågor i grupper så att ni får färre att jobba med. Sätt sedan in varje farhåga, eller grupp av farhågor, i fyra grupper A-D ([metoden fyrfältare](#)) utifrån hur stor eller liten sannolikhet det är för att farhågan inträffar, samt hur liten eller stor skada det skulle innebära för skolan och eleverna om den inträffade.

- För farhågor som hamnar i kategori D, som både skulle innebära stor skada och vilka med stor sannolikhet kan inträffa, bör ni upprätta en plan för att se till att de inte inträffar.
- Ta också ställning till hur ni ska hantera det som hamnar i kategori B och kategori C, vad ska ni göra för att minimera skadan ifall de skulle inträffa?
- Ha även en fortsatt medvetenhet om farhågorna under kategori A. Den här fyrfältaren är en enkel och snabb riskanalys som hjälper er att veta vad ni ska fokusera på först i det förebyggande arbetet.

Kommunicera gärna till alla som deltagit i övningen vilka åtgärder ni vidtar utifrån det som kommit fram i övningen. Spara alla förväntningar och farhågor till dess ni ska utvärdera den aktivitet ni gjort. Då kan ni gå tillbaka och låta de som deltog i övningen svara på ifall deras förväntan slog in eller om deras farhåga blev verklighet. (*"Prata politik!"* MUCF, 2014, s. 35)

STEG 9 - KOMPETENSUTVECKLING

För att kunna upprätthålla en god kvalitet på verksamheten är kompetensutveckling en viktig del. Kompetensutveckling behöver inte vara dyrt eller innebära stora kostnader, mycket finns i verksamheten, se till att ta tillvara på det!

Kompetensutveckling: förslag till metoder

- Skuggning – observera en kollega som undervisar om en viss fråga eller kontroversiella frågor i allmänhet.
- Coachning – regelbundet träffa en erfaren kollega för att diskutera de egna framstegen i undervisningen om bestämda frågor, få nya uppslag osv.
- Lektionsplanering i par – hjälpa varandra i arbetet och även öppna upp för samarbeten över ämnesgränserna.
- Analysgrupper – träffas en gång i veckan eller månaden för att diskutera de undervisningsmetoder som används.
- Undervisning i lärarlag – hjälpas åt i klassrumsundervisningen om en viss fråga.
- Externa konferenser och kurser – om bestämda frågor, eller om undervisning i kontroversiella frågor i allmänhet.
- Litteraturstudier kring aktuella områden.
- Deltagande i externa nätverk, utvecklingsgrupper eller projekt – vilket ger möjlighet till kompetensutveckling i hanteringen av olika frågor som är aktuella i verksamheten.
- Särskild personal – personal utbildad i hantering av kontroversiella frågor, med ansvar för att utbilda kolleger inom samma ämneslag, arbetslag eller årskurs.

Implementeringens slutfas

Hur blev det?

När delar eller samtliga moment i de nio stegen har genomförts har skolan ett värdegrundsarbete som främjar demokrati och motverkar odemokratiska uttryck. Kvalitetsarbetet har inneburit att organisationen har ställt frågorna *Var är vi? Vart ska vi?* och *Hur gör vi?*

Egna mål utifrån verksamhetens behov har satts upp, personal har genomfört övningar och verksamheten har fått ett nytt nuläge. Utifrån detta nya nuläge sätts nya konkreta mål upp för vad skolan/verksamheten vill åstadkomma. Planeringen för vad som ska göras för att nå målen fortgår, ett långsiktigt arbete och en hela-skolan-ansats är igång.

SKOLVAL OCH DEMOKRATI

”För att medverka till ett intresse för politik behöver unga få vara med och se kopplingen mellan viktiga vardagsfrågor och de politiska besluten och partiernas ideologier. Men det handlar även om ungas åsikter, inflytande och roll i ett demokratiskt samhälle. Stora frågor som unga berörs av i sin vardag, både i och utanför skolan.

Du som arbetar med unga kan bidra till att de får verktyg för att kunna vara med och påverka och därmed göra skillnad både i deras egna liv och andras.” (Lena Nyberg, generaldirektör Myndigheten för ungdoms och civilsamhällesfrågor, ”Prata politik!”, MUCF, 2018)

Fakta

Vad är Skolval?

Skolval är ett simulerat val som arrangeras av elever eller elever och skolpersonal tillsammans på en skola. Satsningen riktar sig till årskurs 7–9 och gymnasiet inklusive särskolan. Skolval arrangeras på samma sätt som vanliga val, med valsedlar, valskärmar, röstlistor, valurnor och rösträknare. Skolval ger elever möjlighet att ta ställning för ett politiskt parti och samtidigt lära sig om demokratiska processer.

Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor, MUCF, fick regeringens uppdrag att genomföra förberedelser av Skolval 2018 och 2019, leda utbildningssatsningar och ta fram material för genomförande. MUCF fick därefter uppdraget att utvärdera de båda valen.

Sex delmål preciserades;

- att öka deltagandet i Skolval,
- att stimulera till samtal om politik i skolan,
- att öka elevers kunskap om demokrati och möjlighet att delta i politiska processer,
- att ge stöd till lärare och skolpersonal som vill prata politik och demokrati med unga,
- att tillgängliggöra Skolval för skolor i socioekonomiskt svaga områden,
- att främja deltagandet av målgrupper som visat lägre valdeltagande vid tidigare Skolval.

De resultat som framkommit efter Skolval 2018 och Skolval 2019 är bland annat att;

- Yrkesprogram vid gymnasieskolan och gymnasiesärskolan deltar i mindre omfattning.

- Gymnasieenheter med studieförberedande program deltog i högre utsträckning i Skolvalet inför EU-valet 2019 än enheter med enbart yrkesförberedande program eller enbart introduktionsprogram.
- Allra högst var deltagandet bland enheter med enbart studieförberedande program.
- Skolenheter med låg andel behöriga lärare i samhällskunskap deltog i betydligt lägre grad än övriga.

I intervjuer med lärare, elever och skolledare framträder en bild av att arbete med Skolval och även arbete med skolans demokratiuppdrag är något som hanteras utanför den ordinarie undervisningen. Från lärare kommer önskemål om en hela-skolan-ansats och att skolledare investerar tid för förberedelser på ämnesmöten och vid gemensamma konferenser samt i högre grad visar förståelse för att Skolval är en viktig del av skolans demokratiuppdrag.



Engagemang – en framgångsfaktor för Skolval

Karin Turegård, tidigare skolledare på gymnasieskolor i Stockholm och Uppsala.

I Sverige har vi ett högt valdeltagande jämfört med andra demokratier, men det är inget vi kan ta för givet. Det är ett privilegium och en möjlighet för oss vuxna att vara med och påverka. Denna möjlighet att delta i den demokratiska processen förbereds redan i skolan där vi lär oss bli demokratiska samhällsmedborgare. Ett konkret sätt att praktisera det är att genomföra Skolval och inför det ordinarie valet låta eleverna aktivt delta i förberedelserna, genomförandet och den avslutande analysen av Skolvalet. Alla elever lär sig om demokrati i skolan men hur det rent konkret går till att påverka via val är något som Skolval kan visa.

Skolval måste sanktioneras av skolledningen och genomföras under skoltid. Upplägget beror på skola och skolform, likaså vilka lärare och elever som engagerar sig i Skolvalet. Det kan vara skolans elevråd, en lärare som med sin klass håller i valet, eller flera lärare som inom sina ämnen deltar aktivt i Skolvalet. Viktigt är att alla ska kunna delta på något sätt och alla elever ska kunna rösta. I gymnasiet kan alla program delta. Det är en fördel att fördela arbetet så att eleverna känner sig involverade och bekväma.

För att få elever inom yrkesprogram med lägre deltagande i Skolval att engagera sig, måste dessa elever få äga frågan och själva, med stöttning, bestämma hur deras resurser kan tas till vara. En fördel är att mixa elever från olika program till samma uppgifter, som marknadsföring av Skolval, iordningställande av vallokal, vakter i och utanför vallokal, avprickning av röstande, sammanräkning med mera.

Skolvalet, precis som det ordinarie valet, ska också förberedas genom att eleverna tar reda på vad de olika partier står för, vilken ideologi partiet vilar på samt vilka frågor partiet driver i valet. Detta kan man göra genom att besöka valstugor, bjuda in partierna till valinformation i form av klassbesök, bokbord, valdebatt etcetera. Dessa uppgifter kan eleverna sköta tillsammans och med stöd av lärare.

Väl förberett kommer Skolvalet att på ett pedagogiskt sätt ge eleverna kunskap och verktyg till att bli aktiva samhällsmedborgare.

Vikten av att flera involveras i skolval

Stina Hultén, skolchef och rektor, prisbelönt i skolutvecklingsfrågor

Det är viktigt att medverka i Skolval. Faran är att det blir något som sker utöver, en happening. Vi såg vid de senaste valen att vissa klasser hade gjort mycket, andra knappt något. Vi har en EU-ambassadör på skolan och att ha en ansvarig gav skjuts. Andra professioner som socialpedagoger hjälper till i arbetet, men många frågor brottas med enskilda eldsjälar, det blir inte rättssäkert. Det är viktigt att ha grupper som äger frågor.

Skolval, en praktisk övning och arbete med politiska frågor och analys

Magnus Granath, Lärare på Konradsbergsskolan i Stockholm

Skolval är en demokratisk process som vi kan utföra och praktiskt öva på i skolan. Det blir nästan på riktigt. Vi kan jämföra resultatet av valet och Skolvalet och även titta på hur människor i närområdet röstade i valet. Det ger alltid intressanta diskussioner. Min upplevelse är att Skolvalet ger en möjlighet att engagera elever i frågor som de vanligtvis inte är intresserade av.

Stor vikt läggs på för- och efterarbete. I förarbetet arbetar elever med olika politiska frågor. I efterarbetet analyserar vi resultaten. Jag har tillsammans med sex andra skolor ett samarbete där vi årligen anordnar en debatt med EU-parlamentariker där eleverna ställer frågor till politikerna. Samarbetet och debatterna gör att samhällsfrågor och politik ständigt hålls levande.

Tips!

Tips på lättläst och anpassat material!

- www.allavaljare.se, är en del av webbplatsen www.8sidor.se som är en lättläst nyhetsajt. Myndigheten för tillgängliga medier, MTM, ansvarar för utgivningen av 8 Sidor.
- *"Mitt Val – för mer demokrati"* (pdf) är ett studiematerial för personer med intellektuell funktionsvariation. Materialet är producerat av Studieförbundet Vuxenskolan och är tänkt att användas i studiecirkelformat.
- [Valmyndigheten har en sida med lättläst information.](#)
- Till Skolval 2018 togs en film om demokrati fram av föreningen FUB. Den vänder sig till elever i särskolan och heter *"Min Röst, vårt val"* (15 min).
- [Sveriges riksdag, har en sida med lättläst information om EU-valet.](#)
- Europeiska unionen, *"Elev- och lärarhörnan"*, undervisningsmaterial på något av EU:s officiella språk (svenska är ett av språken).

Tips på rollspel för undervisningen om demokrati och Skolval!

"Demokratiwerkstaden i klassrummet" I Demokratiwerkstaden i klassrummet får eleverna pröva på uppdraget som riksdagspolitiker och fatta beslut i viktiga samhällsfrågor. Genom att eleverna själva får söka fakta, diskutera, förhandla och fatta beslut får eleverna öva beslutsvägar och ta del av demokratiska processer. Spelet gör det lättare att förstå hur politik på riksplanet fungerar.

Det går även bra att göra ett [virtuellt studiebesök i Sveriges riksdag](#).

På sidan *"Det levande valet"* hittar du två olika rollspel framtaget för Skolval av Sveriges Elevråd, SVEA och Spelhobbyförbundet Sverok:

- *"Republiken och skolan – Ett rollspel om demokratifrågor och riksdagsvalet"* (pdf)
- *"Rådet – ett rollspel om demokratifrågor och Europaparlamentsvalet"* (pdf)

"Kollektivet – ett spel om EU" (pdf) (GR-utbildning) Rollspelet konkretiserar EU-frågorna och sätter in frågorna i relevanta samhällsperspektiv. Eleverna är medlemmar i ett kollektiv som får lösa problem och göra aktiva ställningstaganden. Deltagarna i kollektivet ska komma fram till regler om till exempel in- och utflytt, rökning och städning. Deltagarna röstar och spelet liknas vid förhållanden mellan länder inom EU.

Tips!

Ingång till samtal om EU!

En bra ingång till samtal om EU är att eleverna undersöker möjligheter till studier och arbete inom Europa. Här finns en naturlig ingång för samarbete med studie- och yrkesvägledare om studier och arbetsmöjligheter utomlands. Använd "[Välkommen till Sveriges riksdags EU-information](#)" och "[Officiell EU-webbplats](#)".

Före, under och efter Skolval

Skolval behöver förberedas, genomföras och efterarbetas. Aktiviteter, som exempelvis debatter och bokbord, som genomförs i samband med Skolval ska stärka lärandeprocessen kring politisk information.

Före Skolval

Föreläsningar, diskussioner eller temadagar om politik kan få igång samtal och engagemang kring aktuella frågor under ett valår. Först och främst behöver skolan anmäla sig till det aktuella Skolvalet. När detta är gjort får skolan nödvändigt material, som exempelvis valsedlar och kuvert. Läs mer om Skolval 2018 och Skolval 2019 på följande länkar för att få inspiration.

- www.skolval2018.se
- www.skolval2019.se

Samtliga klasser bör läsa om val och politiska partier inom ramen för samhällskunskapsundervisningen.

Ett förslag är att samla en årskurs i taget och föreläsa om ideologier, partier, demokrati och aktuella samhällsfrågor samt om vikten av att möta oliktankande med goda argument och genom att rösta på det parti som bäst överensstämmer med ens egna åsikter. Demokrati handlar bland annat om att göra sin röst hörd och att få vara med och påverka. Belys skillnaden mellan att avstå från att rösta i valet, det vill säga att avstå sin rätt att påverka och vara med i den demokratiska processen, eller att rösta blankt, vilket betyder att eleven röstar men att det inte finns något parti som överensstämmer med elevens åsikter och värderingar.

Föreläsningen kan med fördel hållas av skolans lärare i samhällskunskap.

Föreläsningen för- och efterarbetas inom ramen för undervisningen.

- Studiebesök: Besök valstugor, alternativt kontakta politiska partier via partiernas webbplatser och ställ frågor.
- Arrangera politiska debatter i klassen där läraren delar in/lottar elevernas partitillhörighet. Eleverna måste sätta sig in i partiets politik och debattera partiets linje i exempelvis utbildnings- eller miljöfrågor.
- Skapa utställningar om partier och bjud in andra elever på skolan för att ta del av utställningarna.
- Ta del av nyheter och följ med i politiska debatter.
- Skapa ett nyhets- eller informationsquiz och sätt upp runt om i skolan. Frågorna kan handla om olika partier, bilder på partiledare och symboler, men även om olika beslutsnivåer, EU:s roll etcetera.

Tips!

Tips på kostnadsfria aktiviteter i anslutning till Skolval!

- Besök Sveriges riksdag, besöken kan även ske digitalt. [Följ med på digital resa i riksdagen!](#)
- Besök Europahuset i Stockholm eller kontakta Europa Direktkontor runt om i landet för att få mer information om EU.
- Bjud in svenska politiker på EU-, riksdags-, regions- och kommunnivå till den egna skolan. Detta är kostnadsfritt och politikerna kan besöka olika klasser och till exempel diskutera ett ämne som eleverna har valt ut.

Skolval innebär en konkret demokratisk handling. Svåra och kontroversiella frågor, där mötet eller samtal med företrädare för olika politiska partier kan väcka känslor och där eleverna har olika uppfattningar. Skolan behöver hantera detta som helhet. Inför arbetet i klassrummet är det viktigt att ha gått igenom regler för samtal, övat in olika typer av samtal och arbetsätt, gett eleverna verktyg att hantera svåra frågor och stötta i att ta fram argument.

Politiska partier

Från och med den 1 januari 2018 gäller en bestämmelse i skollagen som tydliggör vad som gäller när en skola ska bjuda in politiska partier. Bestämmelsen anger att en skola får begränsa antalet partier som bjuds in om det görs på objektiv grund. [Du kan läsa mer om bestämmelsen i regeringens proposition 2017/18:17.](#)

Fakta

"Politisk information i skolan" - information från Skolverket

Från och med den 1 januari 2018 gäller en bestämmelse i skollagen som tydliggör vad som gäller när en skola ska bjuda in politiska partier. Bestämmelsen anger att en skola får begränsa antalet partier som bjuds in om det görs på objektiv grund. Du kan läsa mer om bestämmelsen i [regeringens proposition 2017/18:17.](#)

Rektors beslut

Rektor har beslut att fatta, om politiska partier ska bjudas in till skolan för att medverka i utbildningen och om antalet partier ska begränsas. Rektorn får delegera uppgiften till någon annan inom skolenheten. Skolverkets mening är att skolan bör uppmuntra att politiska partier kommer till skolan och ta tillvara de möjligheter som samverkan med dessa kan medföra. Enligt forskarna Emma Arneback och Jan Jämte får det val som rektor gör konsekvenser för lärare i

samhällsorienterade ämnen då det skapar olika förutsättningar för samhällsundervisning. (Ljunggren et al. ”*Kontroversiella frågor*”, s. 50) Idag hanterar skolor besök av politiska partier på olika sätt, detta indikerar att undervisningen inte är likvärdig och att elever har olika utgångspunkter i arbetet *om, genom* och *för* demokrati.

Ansvariga för Skolvalet, skolledning, all personal och elever måste ta ett gemensamt ansvar för att se till att arbetet går bra, speciellt om politiska partier bjuds in till skolan. Ett par personer blir ansvariga för att ha kontakt med de politiska partierna. Ett antal lärare och elevråd/elevkår kan ha olika ansvarsuppgifter under arbetsgången.

I den skola där politiska partier välkomnas lyfter Arneback och Jämte att besöket behöver förberedas på olika sätt. Till exempel genom att läsa om olika ideologier och förbereda frågor. Genom diskussioner i klassen – om yttrandefrihet, mänskliga rättigheter och rasism. Eleverna kan diskutera inramningen i sig, vad innebär det att det finns politiska spänningar i såväl samhälle som skola? På vilket sätt får det betydelse för eleverna? Vilka erfarenheter finns i klassen och vilka erfarenheter bär de med sig in i samtalet?

För skolor där rektor beslutar att inte ta emot politiska partier uppstår istället frågor om hur lärare kan öppna upp för politiska samtal som förs utanför skolan.

- Hur kan läraren arbeta för att fostra demokratiska medborgare i en skola som som valt att stänga dörrarna för politiska partier?
- Hur kan olika röster komma till tals?
- Hur kan eleverna bli en del av det politiska samtalet som förs i samhället?
- Här kan lärare välja att ta in andra källor för att eleverna ska kunna ta del av partiernas olika synpunkter, som partimaterial, artiklar, bloggar och partidebatter.

Genomförande

Det kommande valet har förarbetats i undervisning, eventuellt har valstugor besökts, politiska debatter i både undervisning och på skolan har genomförts och nu har valdagen kommit!

Det är bra att hålla ett klassrum öppet under ett antal timmar, eller en hel dag. En lärare och ett antal elever ser till att valet går rätt till. Elever som ska rösta tar valsedlar och kuvert och går in i ett bås för att lägga ner en av valsedlarna i kuvertet. När valet är gjort får eleven gå fram till valurnan där det sitter två till tre elever, förslagsvis från skolans elevråd/elevkår, alternativt elever som har anmält sig till att vara röstmottagare. De elever som tar emot röster har både klasslistor och skolkatalog/någon bild på eleverna så att det tydligt framgår att rätt person står framför dem. Eleven som röstar blir avprickad på en klasslista och lägger ner sin röst i valurnan.

Följande filmer visar hur arbetet kring Skolval går till. Filmerna är bra att titta på inför att Skolvalet ska genomföras.

- [”Att rösta”](#) (1, 44 min)
- [”Skolval – enligt eleverna själva”](#) (2,36 min)
- [”Ta emot röster”](#) (3,33 min)
- [”Räkna röster”](#) (6,51 min)

För att få ett högt valdeltagande är det viktigt att lärare kommit överens om när olika klasser ska rösta och om elever ska kunna rösta under tiden de har rast. Det är oerhört viktigt att elever inte tvingas att rösta om de inte vill.

Tips!

Tips för att få fler engagerade kring Skolval!

För att få fler att engagera sig i aktiviteter kring Skolvalet kan olika ämnen eller gymnasieprogram arrangera aktiviteter i anslutning till valet. Valvaka, idrottsturneringar, frågesport/quiz.

Samarbeta med skolbiblioteket. Ställ ut information om olika partier och låt eleverna inom ramen för ämnena bild, språk, samhällskunskap, biologi etcetera skriva om aktuella politiska frågor som ingår i skolans ämnen. Skriv artiklar och skapa QR-koder som leder till texterna, granska fakta kritiskt.

Efterarbete

Lägg tid på att utvärdera! Det finns många sätt att utvärdera på och det finns olika syften bakom utvärderingen. Dels att få information om vad som kan bli bättre och göras annorlunda till nästa gång för att skapa en känsla av gemenskap och ägande. Alla blir delaktiga då deras åsikter tas tillvara, detta är en viktig del av det individuella lärandet.

Utvärdera

Efter Skolvalets genomförande kan eleverna utvärdera den undervisning de har fått genom att besvara:

- Jag vill prata mer om ...
- Det bästa med undervisningen inför Skolvalet var...
- Detta kan utvecklas...

Uppmuntra eleverna till att komma med förslag på förbättringsområden! Lärare får därmed möjlighet till en snabb överblick av läget och vad som kan förändras. Återkoppla till eleverna, exempelvis genom att säga; ”Det var många som ville fortsätta diskutera mer om feminismen, därför tänkte jag att vi inleder med att göra det innan vi fortsätter”.

Diskutera

Dela in eleverna i mindre grupper. Ge grupperna ett större papper där de kan rita upp tre kolumner, alternativt illustrera kolumnerna med ett trafikljus (grönt ljus, gult ljus, rött ljus). I den vänstra kolumnen skriver de ”sluta”, i den mellersta ”börja” och i den högra ”fortsätt”.

Grupperna diskuterar och skriver ner vad de tycker är bra och önskar fortsätta med, grönt ljus. Vad som inte har fungerat bra och som de önskar sluta

med, rött ljus. Sedan får de också formulera vad de saknat och vad de vill att ni ska börja göra, arbeten som står på vänt, detta illustrerar det gula ljuset.

Diskutera resultatet från Skolvalet

Om det har varit ett Skolval på er skola så är det bra att diskutera valresultatet. Det kan leda till diskussioner om hur demokratin fungerar, olika ämnesområden som varit viktiga när eleverna tagit ställning och också om samtal om ungas roll i en demokrati.

Tänk på valhemligheten!

Valhemligheten innebär att elever, i en diskussion om Skolvalet, inte ska behöva avslöja vilket parti de röstat på. Det kan vara bra att tillsammans med eleverna gå igenom skolvalsresultatet, både från er skola och från hela landet.

Frågor

- Hur många röstade och vad gjorde att eleverna röstade i valet?
- Var det lätt eller svårt att bestämma vad man skulle rösta på? Varför?
- Känns det viktigt att rösta i Skolvalet? Varför/varför inte?
- Vad har de lärt sig genom att delta i Skolvalet?
- Vilka frågor har varit viktiga för dem när de bestämt vilket parti de röstat på? Varför var just de frågorna avgörande?
- Vilka frågor tror de unga människor tycker är viktiga?
- Vilka frågor tycker de själva är viktiga? Varför?

Använd Skolvalsresultaten i olika ämnen!

Använd Skolvalsresultaten i till exempel matematik och geografi. Undersök mönster för deltagande, studera statistik, jämför landsbygd och storstad och om resultaten skiljer sig åt mellan olika val eller under olika år. Visa också eleverna hur valresultatet i det riktiga valet blev i er kommun, i er region, i riksdagen eller i EU.

Intyg

Efter genomfört Skolval kan elever som är med och arrangerar valet få intyg. Ett intyg är även värdefullt att få efter fler förtroendeuppdrag som eleverna har. Intygen kan användas till elevernas CV och om de söker sommarjobb. Förslaget nedan kommer från Stiftelsen Viktor Rydbergs skola i Sundbyberg som medverkade i Skolval 2019 till Europaparlamentet. Skolans rektor Lisa Dahlberg delade ut intygen under högtidliga former på skolavslutningen.

Intyg för Skolval 2019

NAMN PÅ ELEV

Stiftelsen Viktor Rydbergs skola, Sundbyberg

- Du har visat ett stort engagemang och ansvarstagande i skolans genomförande av Skolval 2019.
- Du har tagit del av samt genomfört demokratiska processer.
- På ett föredömligt sätt har du förberett, instruerat och mottagit röster från skolans samtliga elever.
- I processen har du tagit ansvar för rättssäkerhet och visat stor förståelse för det demokratiska samhällets strukturer.
- Arbetet har inneburit genomförande av Skolval, samt för- och efterarbete, inklusive rösträkning samt presentation av valresultat.

Rektors och lärarens underskrifter

Slutsats

Elever ska utveckla den kompetens de behöver för att utöva ett aktivt medborgarskap i ett demokratiskt samhälle. I praktiken består den medborgerliga kompetensen av följande:

- De grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället enligt lagstiftningen vilar på, däribland tolerans, jämlikhet, solidaritet, respekt för mänskliga rättigheter och olikheter samt för vår gemensamma miljö.
- Nödvändiga teoretiska kunskaper som behövs för att aktivt kunna delta i samhällslivet, däribland kunskap om politik, samhälle och hur demokratin fungerar.
- Praktiska färdigheter och förmågor som behövs för att leva och verka i ett demokratiskt samhälle, exempelvis läs- och skrivförmåga, grundläggande matematiska färdigheter, kommunikationsförmåga, informationssökningskompetens och kritiskt tänkande. Eleverna måste lära sig att bedöma och hantera det ständiga kunskaps- och informationsflödet i samhället, men också få praktisk erfarenhet av ansvarstagande, delaktighet och medinflytande samt träning i att arbeta i demokratiska former. (Skolinspektionen 2012:9)

Ungas möjligheter att träda in i vuxenlivet påverkas av hur samhället ser ut. Det är således ett gemensamt samhällsansvar att arbeta med frågor om delaktighet, demokrati och inflytande. Politik, förvaltningar, skolor och så vidare behöver hitta sätt att fånga upp ungas röster och behov. Skolans roll och del i samhället är lika självklara som samhällets roll i skolan. Vi behöver samverka med varandra, nyttja varandras kompetenser och stötta eleverna på väg in i vuxenlivet.

I arbetet med skolans värdegrund har skolans ledning till uppgift att utveckla en gemensam syn på vad som ska uppnås. Unga människor vill gärna diskutera samhällsfrågor, detta visar sig i såväl litteratur och forskning, i intervjuer och undersökningar som Europarådet genomfört. Utan hjälp att hantera frågorna och utan någon som vägleder förståelsen, dialogen och lärandet lämnas unga att själva kunna hantera detta.

Att undervisa om kontroversiella frågor innebär stora pedagogiska utmaningar då det innebär att agera mot kränkande behandling, det gäller att för

undervisningen hitta strategier och lära känna metoder som främjar en öppen dialog och yttrandefrihet i klassrummet. Det finns inte några snabba lösningar och alla frågor lämpar sig inte för alla åldersgrupper. Men, det finns inget bra skäl till att undvika kontroversiella frågor i skolan. Tvärtom talar allt för att vi i högre utsträckning måste ta upp dem i undervisningen. Det är frågor som väcker engagemang och genom att utveckla sitt självförtroende och sin kompetens kan lärarna göra frågorna till en del av vardagen. Hur detta arbete ska byggas upp har beskrivits i de olika steg som finns i denna manual.

Skolan behöver inventera vad som görs här och nu och även möjliggöra erfarenhetsutbyte mellan skolans personal, skapa en tydlig linje för skolans arbete med demokrati och värdegrund och samtligt involvera eleverna längs vägen samt informera vårdnadshavare.

Det finns ett antal sätt att göra klassrummet till en trygg plats där eleverna fritt och utan oro kan diskutera frågor som rör dem. Läraren behöver använda strategier för undervisningen som skapar en öppen och respektfull dialog. I denna manual finns förslag på regler för samtal och värdegrundsövningar, tips på hur skolbibliotek och studie- och yrkesvägledare involveras i arbetet, men inte minst lyfts vikten av en hela-skolan ansats. Vikten av att bygga långsiktigt och att diskutera metoder och strategier med kollegor är såväl något som efterfrågas och något som behövs. För att läraren i den vardagliga verksamheten ska kunna reagera snabbt och effektivt, blir det viktigt med tidigare erfarenheter, rutiner och vanor, inarbetade strategier och regelverk. Men ett professionellt omdöme kräver mer än så, det vill säga att det inte räcker med att oreflekterat kunna följa vissa regler eller principer. Ett hållbart, aktivt och kontinuerligt arbete med värdegrund kräver långsiktighet, ett arbete som ger en kvarvarande effekt av det arbete som görs idag. Den första frågan för alla verksamheter blir således *Var är vi?*

Diskutera vidare

- Anser ni att ni arbetar långsiktigt för integration och inkludering idag? På vilket sätt i så fall?
- Hur håller ni arbetet levande?
- På vilket sätt följer ni upp och utvärderar det ni gör?
- Diskutera hur uppföljnings- och utvärderingsarbetet kan utvecklas.
- Vad är ert nästa steg i skolans demokrati- och värdegrundsuppdrag?

“Delta och påverka. Ordet demokrati betyder folkstyre, vilket innebär att all makt utgår från folket. I en demokrati har medborgarna ett gemensamt ansvar för samhället de lever i. Det är därför viktigt att alla människor engagerar sig i samhällsutvecklingen. Genom att delta och påverka skapar vi vår gemensamma framtid.” (Sveriges regering)

© Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällesfrågor

Författare: Charlotta Granath

Manusbearbetning och uppdatering MUCF.

Grafisk form: Länge Leve Kommunikation AB

Omslagsfoto: Unsplash

ISBN: 978-91-89027-35-0

Kontaktuppgifter MUCF:

Telefon: 010-160 10 00

E-post: info@mucf.se

Webbplats: www.mucf.se

HOS OSS VÄXER KUNSKAP FRAM

På Myndigheten för ungdoms- och civilsamhällsfrågor är ungas villkor och civilsamhällets förutsättningar i fokus. Här växer kunskap fram som beslutsfattare använder när de prioriterar insatser för unga och för civilsamhället. Vi sprider kunskapen i mötet med människor, på såväl nationell som europeisk nivå. Vi fördelar också statsbidrag som ger små och stora organisationer möjlighet att genomföra sin verksamhet. Det ger också unga möjlighet att arbeta som volontär, studera eller praktisera i ett annat europeiskt land.